

გიორგი გრძელიძე

გურიის
სამთავროს
ურთიერთობა ოსმალეთის
იმპერიასთან
1508-1828
(ფრაგმენტები)

თბლისი 2023

წინამდებარე ნაშრომში შეკრებილია მასალები, რომელიც ასახავს ურთიერთობათა ფრაგმენტებს გურიის სამთავროსა და ოსმალეთის იმპერიას შორის 1508-1828 წლების პერიოდში.

აღნიშნული პერიოდის შესახებ შეიძლება ითქვას, რომ მეტედ მცირე, ფრაგმენტული, ზოგადი ცნობები გაგვანია დღესდღეისობით.

ნაშრომში მოყვანილია როგორც ქართული ისტორიული წყაროები, ასევე ოსმალური საარქივო დოკუმენტები, გურიის სამთავროს შესახებ.

ნაშრომი პირველი მცდელობაა იმისა, რომ რაიმე სახით შეივსოს ქართულ ისტორიოგრაფიაში ის სიცარიელე, რაც მოიცავს გურიის სამთავროს ურთიერთობას ოსმალეთის იმპერიასთან XVI-XIX საუკუნეებში.

ნაშრომი განკუთვნილია გურია-ოსმალეთის ურთიერთობით დაინტერესებულ პირთათვის.

რედაქტორი – კახა კვაშილავა. ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი.

რეცენზენტი – ზურაბ ბატიაშვილი. ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი.

დიზაინი-დაკაბადონება – თეიმურაზ კურტანიძე.

ნაშრომი გამოიცემა ავტორის ხარჯით.

გურიის სამთავროს ურთიერთობა
ოსმალეთის იმპერიასთან
1508-1828
(ფრაგმენტები)

როგორც ცნობილია, მომთაბარე თურქულ ტომებთან და მათ იმპერიასთან, თურქ-სელჩუკთა სახელმწიფოსთან ურთიერთობა საქართველოს თავიდანვე ჰქონდა, რადგან მათ ჰქონდათ დაპყრობილი ახლო აღმოსავლეთისა და კავკასიის ქვეყნები და ნაწილობრივ კი საქართველოს ტერიტორიებიც, კერძოდ კი სამხრეთ საქართველოს ნაწილი მანამ, სანამ თურქ-სელჩუკები არ განდევნა დავით IV აღმაშენებელმა დიდგორის ომის შედეგად 1121 წელს.

აღნიშნული პერიოდი საქართველოს ისტორიაში მოიხსენიება, როგორც „დიდი თურქობა“, რომელიც არ უნდა შეგვეშალოს ოსმალბაში, რადგან „ოსმალბა“ არის ოსმალეთის იმპერიის პერიოდის შემადგენელი ნაწილი და არსებობდა 1453-1923 წლებში.

უნდა ვიცოდეთ, რომ თურქ-სელჩუკები გურიაში არ ყოფილან, რადგან მათ მიერ დაპყრობილი ტერიტორიები იყო საქართველოს

სამხრეთი რეგიონები – ტაო, მესხეთი, ქვემო ქართლი. გურია დაიპყრეს ოსმალებმა და ჰქონდათ შეხება 1508 წლიდან.

გურია, რომელიც საქართველოს ერთ-ერთი პატარა კუთხეა, პირველად ისტორიულ წყაროებში მოხსენიებულია VIII ს. მურვან ერუსეგრისში ლაშქრობისას, სადაც მას ქართლში დაბრუნებისას გაუვლია გზა გურიისა.

გურია, როგორც ვიცით, საქართველოს სამეფოებად დაშლის შემდგომ წარმოადგენდა ცალკე სამთავროს 1463-1828 წლებში.

იყო დრო, როდესაც გურიის ტერიტორიულ ფარგლებში შედიოდა დღევანდელი აჭარის ტერიტორიაც, რაც შემდეგნაირად მოხდა.

როგორც ცნობილია, XV საუკუნეში დაიწყო ბრძოლა ქართული სამეფო-სამთავროების ცალკე გამოყოფისათვის. ამ მხრივ პირველმა ბრძოლა დაიწყო მესხეთის მთავარმა ყვარყვარე ჯაყელმა, რომელმაც შესთავაზა გურიის მთავარს, კახაბერ II გურულს, რომ დახმარებოდა გამოყოფისათვის ბრძოლაში, რის სანაცვლოდაც მესხეთის მთავარი გურიის მთავარს ჰპირდებოდა ზემო მესხეთის ნაწილს – აჭარას 1463 წელს.

მართლაც, გურიის მთავარი მიეხმარა გაერთიანებული საქართველოს ბოლო მეფის, გიორგი VIII-ის წინააღმდეგ ბრძოლაში და მესხეთი გამოეყო ერთიან ქართულ სამეფოს, გურიას კი შეუერთდა აჭარა.

ოსმალთა პირველი თავდასხმა, როგორც ოსმალთა ისტორიკოსი იბრაჰიმ ფეჩევი აღნიშნავს, მოხდა 1508 წელს, როდესაც ტრაპიზონის გუბერნატორმა და მომავალმა სულთანმა სელიმ I-მა ილაშქრა გურიის, ასევე სამეგრელო-იმერეთის ტერიტორიაზე და გაძარცვა, ააოხრა გელათის ტაძარი.

აღნიშნული ლაშქრობისა და სხვა ლაშქრობების შესახებ მნიშვნელოვანი წყაროა თურქი ისტორიკოსის, ფაჰრეთინ ქირზიოღლუს ნაშრომი „ოსმალეთის მიერ კავკასიის დაპყრობა“, სადაც მეტად ზოგად, მაგრამ საყურადღებო ცნობებს ვიღებთ ოსმალთა მიერ გურიის სამთავროს ტერიტორიაზე XVI საუკუნეში წარმოებული შემოსევების შესახებ.

როგორც ისტორიული წყარო აღნიშნავს, 1508 წლის სელიმ I-ის თავდასხმას არ მოჰყოლია დიდი ბრძოლები, რადგან სამთავრომ მორჩილება გამოუცხადა ოსმალებს, რის შემდეგაც მათ გზა განაგრძეს იმერეთისკენ.

თავად ოსმალური ტექსტი კი შემდეგს გვეუბნება აღნიშნულზე: „1508 წელს ტრაპიზონის მმართველმა სელიმ I იაეუსმა ილაშქრა მდინარეების – ჭოროხსა და რიონს შორის არსებულ გურიელის ქვეყანაში. ამ დიდი ლაშქრობის შემდეგ მთავარმა გურიელმა აღიარა ოსმალთა ბატონობა და იკისრა ყოველწლიური გადასახადი.“ – 1

გასარკვევია, 1508 წელს ტრაპიზონის გუბერნატორმა სელიმ I-მა რა გზით ილაშქრა მაშინდელი გურიის ტერიტორიაზე; რა თქმა უნდა, 1508 წლისათვის გურიას ტერიტორიულად უფრო ფართო ტერიტორია ეკავა, ვიდრე XIX-XX საუკუნეებში.

სელიმ I-ს გელათზე ლაშქრობის წინ იმერეთში გადასასვლელად ექნებოდა ორი გზის არჩევანი. პირველი – ეს იყო ზეკარის გადასასვლელი, რომელიც იმ დროს გურიის ფართო საზღვრებში მნიშვნელოვანი ნაწილით იყო მოქცეული. მეორე გზა კი იყო ქვემო გურიიდან, მდინარე რიონის ნაპირის გაყოლებით, რაც ბევრად მარტივი გზა იყო.

სავარაუდოდ, სელიმ I-მა გურიაში გაიარა დღევანდელი გურია-აჭარის საზღვრის ჩოლოქის მიმდებარედ, ზღვის სიახლოვეს, საიდანაც

ფოთიდან ან ლანჩხუთის ჩრდილოეთით, რიონის სიახლოვეს აჰყენენ ჯარით ნაპირს ქუთაისამდე. – 2

სამწუხაროდ, ჩვენ არ ვიცით, თუ რამდენი იყო ხარაჯა ანუ გადასახადი, რაც დაეკისრა მშვიდობის სანაცვლოდ გურიელს 1508 წელს.

1549 წლისთვის გურიის სამთავროში გადასახადის გადახდას ექვემდებარებოდა 30000 ოჯახი, რომლებიც ოსმალეთის მმართველობის ქვეშ იყვნენ მოქცეულნი – აღნიშნავს ოსმალური წყარო. – 3

საგადასახადო ვალდებულება, რომელიც გააჩნდა გურიის სამთავროს ოსმალეთის იმპერიისადმი, ყოველთვის სხვადასხვაგვარი იყო ხოლმე.

როგორც ცნობილია, თურქები გადასახადს კრეფდნენ არა მარტო თანხის ან სავაჭრო საქონლის სახით, არამედ გოგო-ბიჭების სახითაც.

1574 წლისთვის დაკისრებულ იქნა ხარაჯა და დამტკიცებულ იქნა იგი დოკუმენტით. – 4

ტყვეთა ვაჭრობის შესახებ ვიგებთ გურიის სამთავროში XVI საუკუნის დოკუმენტიდან: „1577 წელს იმერეთისა და გურიის მთავრებმა თავიანთ მხარეში მყოფი ქართველთ ჯგუფები

სატანჯველად გაყიდეს, წვალებაში და დამცირებაში გაუშვეს, ქართველები მათი საცხოვრებელი ადგილებიდან აყარეს და მონებად აქციეს; ამის შემდეგ ისინი სახელმწიფო კანონისა და უზენაესი ხელისუფლების განკარგულებაში ითვლებოდნენ. — 5

1579 წელს გურიას ზღვიდან თავს დაესხა კაპუტან ქილის ალი ფაშა. მისი მიზანი გურიიდან გადასახადების აკრეფა ყოფილა. — 6

ბუნებრივია, გურიის სამთავრო, XVI საუკუნიდან მოყოლებული ვიდრე XIX საუკუნემდე, ვერ იქნებოდა ნეიტრალური ისეთი დიდი და ძლიერი სახელმწიფოსადმი, როგორიც იყო ოსმალეთის იმპერია, რომელიც გურიას ესაზღვრებოდა 1461 წლიდან, კერძოდ კი ტრაპიზონის იმპერიის თურქთაგან ალების შემდგომ.

არ უნდა წარმოვიდგინოთ ისე, რომ თითქოს თურქეთთან მეზობლობა მხოლოდ რბევა, ლაშქრობები იყო გურიის ტერიტორიაზე. ხშირად, როგორც ქვემოთ ნახავთ, გურიის მთავრები თავშესაფარსაც კი იღებდნენ მაშინდელ სატახტო ქალაქ სტამბოლში, ქართულ სამთავროთა შინააშლილობის პერიოდში.

როგორც ნიკო ბერძენიშვილი აღნიშნავდა, თურქეთი არ ყოფილა მხოლოდ ომები, არამედ

იყო სხვა მხრივ ვაჭრობა, ურთიერთობა ორ ერს შორის.

დასავლეთ საქართველოსა და თურქეთს შორის იმ დროს თავისებური პოლიტიკური ურთიერთობა იყო. თურქეთი დასავლეთ საქართველოს თავის ვასალ ქვეყნად თვლიდა, დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრებს ტახტზე სულთნები ამტკიცებდნენ, მაგრამ, შექმნილი ვითარების შესაბამისად, ეს წესი ხშირად ირღვეოდა. ქვეყნის ქრისტიანული სასულიერო ხელისუფლება თურქეთზე არაფრით არ იყო დამოკიდებული და ენერგიულად ებრძოდა მას მაჰმადიანობის მომძლავრებისას.

უნდა აღინიშნოს, რომ ირანისგან განსხვავებით, რომელიც ქართლ-კახეთში მხოლოდ მუსულმან მეფეს სვამდა, ოსმალეთი არ ითხოვდა გურიის მთავრისაგან ისლამის მიღებას. ამის გარდა, სტამბოლში წლების განმავლობაში დევნილი გურიის მთავრები უკან, გურიის სამთავროში, ქრისტიანები ბრუნდებოდნენ და არა რჯულშეცვლილნი.

1568 წლისთვის გურიის მთავარს, გიორგი II გურიელს სურვილი ჰქონია სტამბოლში გამგზავრებისა და სულთან სელიმ III-სთან შეხვედრისა, რასაც ვიგებთ სულთნის წერი-

ლიდან ერზრუმის ბეგლარბეგისადმი, საიდანაც ვიგებთ შემდეგს:

„ერზრუმის ბეგლარბეგს ეუბრძანებ, რომ გურიელის სურვილია, გვეწვიოს ჩვენს დიდებულ სასახლეში, ჩვენი სასახლის კარი მუდამ ღიაა. ებრძანებ, რომ თუ გურიელს სურს, გვეწვიოს ჩვენს დიდებულ სასახლეში, შეუძლია თავისუფლად მოვიდეს და წავიდეს, როცა სურს, არავინ არ შეზღუდოს.“ – 7

ჩვენ არ ვიცით, გიორგი II გაემგზავრა თუ არა სტამბოლს, მაგრამ ცნობილია ის, რომ 1583 წელს, როდესაც სამეგრელოს მთავარი მამია IV დადიანი თავს დაესხა გურიას, მთავარი გიორგი II იძულებული გახდა, სტამბოლს გაქცეულიყო. 1587 წელს გურიის მთავარი დაბრუნდა უკან, გურიაში და მას თან ახლდა სულთან მურად III-ის ჯარი; გურიაში იგი კვლავ დაჯდა მთავრის ტახტზე.

აღსანიშნავია, რომ მთავარი გიორგი II სამშობლოსთან ოთხწლიანი განშორების შემდეგ დაბრუნდა ქრისტიანი და არა რჯულშეცვლილი.

გურია, როგორც ოსმალეთის ვასალი სამეფო, ვალდებული იყო, ხშირად მიეღო მონაწილეობა ოსმალთა ლაშქრობებში.

1555 წლის ამასიის ზავის შემდეგ, ანუ მას შემდეგ, რაც კავკასიის ტერიტორია შუაზე გაიყვეს სპარსეთმა და ოსმალეთმა, გურია, როგორც ოსმალეთის მოსაზღვრე ტერიტორია, ოსმალეთს ერგო, რამაც ხელი გაუხსნა თურქებს გურიისა და დასავლეთ საქართველოს სამეფოთა მართვაში. თუმცა უნდა აღინიშნოს ის, რომ ირანი ოსმალეთს არასდროს არ ეცილებოდა გურიის ტერიტორიის მართვაში, ანუ ირანს გურიაზე არასდროს ჰქონია პრეტენზია, რასაც ვერ ვიტყვით მესხეთსა და ქართლ-კახეთზე.

ახლად აღმოჩენილი ოსმალური დოკუმენტებიდან, რომელთა მცირე ნაწილი შეეხება გურიის სამთავროს, ერთ-ერთ მეტად საინტერესო ცნობას ვიღებთ გურიის სამთავროში XVI ს. გემთმშენებლობის საკითხთან დაკავშირებით, კერძოდ კი: 1574 წლის სულთნის ბრძანება არზრუმის ბეგლარბეგს, სადაც აღნიშნულია, რომ თავადმა გურიელმა და დადიანმა თავიანთთვის და, ასევე, აფხაზების თავდასხმების აღსაკვეთად მოითხოვეს რამდენიმე გემის აგების უფლება და ამისათვის თანხისა და ხელოსნების ბათუმიდან გამოგზავნა. არზრუმის ბეგლარბეგმა უნდა დაადგინოს და აც-

ნობოს სამეუფეო კარს, მათ მიერ აგებული
გემები ხომ არ დააზარალებს ოსმალეთის ტე-
რიტორიას. — 8

როგორც ზემოთ აღინიშნა, გურია ხშირად
იძულებული ხდებოდა, ებრძოლა თურქთა მხა-
რეზე, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ეს ბრძოლე-
ბი შემოიფარგლებოდა მხოლოდ საქართვე-
ლოს ტერიტორიით, კერძოდ კი აღმოსავლეთ
საქართველოს ტერიტორიით, რომელიც 1555
წლიდან შედიოდა ირანის გავლენის ქვეშ.

უნდა ითქვას, რომ გურიის სამთავროს
არასდროს მიუღია მონაწილეობა ოსმალეთის
ევროპულ ლაშქრობებში, რომლებიც აქტი-
ურად ეწეობოდა თურქთა მიერ XV საუკუნის
ბოლოდან.

მეტად საყურადღებო წერილს ვხვდებით
ოსმალურ ენაზე. 1577 წელს გურიის მთავარი
გიორგი II გზავნის სანდო პირს სულთანთან,
რათა სულთანი მურად III დაეხმაროს იერუ-
სალიმს სომხებისგან და კათოლიკეებისგან
მიტაცებული ქართული ტაძრის დასაბრუნებ-
ლად. — 9

ცნობას ტყვეთა გაჭრობის, იგივე გურიის
მოსახლეობის ტყვეებად გაყიდვის შესახებ ვი-

ღებთ ერთ-ერთი საარქივო ცნობიდან, რაც შემდეგს გვაუწყებს აღნიშნულზე:

1577 წ. იმერეთისა და გურიის მთავრებმა ხალხი გაგზავნეს, მათ მხარეში მყოფი ქართველთა ჯგუფები, ვინაიდან მორჩილებაში ჰყავდათ ზოგიერთი ნათესავები, ოჯახის წევრები და ახლობლები, სატანჯველად გაყიდეს, წვალებაში და დამცირებაში გაუშვეს, თანაც ქართველთა ჯგუფები მათი საცხოვრებელი ადგილებიდან აყარეს და მონებად აქციეს. ამის შემდეგ ისინი სახელმწიფო კანონისა და უზენაესი ხელისუფლების განკარგულებაში ითვლებოდნენ. – 10

1578 წელს სულთან მურად III-ემ წერილი გაუგზავნა გურიის მთავარ გიორგი II-ეს, რომ აღმოსავლეთის ლაშქრობაში, რომლის მთავარსარდლადაც დაინიშნა მუსტაფა ფაშა, უნდა შეკრიბოს გურიელმა ჯარი და იბრძოლოს სულთნის მხარეზე. – 11

1582 წელს სულთანმა მურად III-ემ იძულებული გახადა გურიის მთავარი გიორგი II, რომ მონაწილეობა მიეღო ქართლის ლაშქრობაში ირანელების წინააღმდეგ, რის გამოც მუხრანის ბრძოლაში გურიის სამთავრო თურქთა მხარეზე იბრძოდა. – 12

1586 წელს სულთანი მურად III წერილს უგზავნის გურიის მთავარ ვახტანგ I-ს, სადაც კვითხულობთ შემდეგს: „ფოთის ციხის ასაშენებლად წამოსულ ბათუმის ბეგლარბეგ იუსუფისადმი კარგი დახვედრის, მორჩილებისა და კეთილგანწყობისათვის გეგზავნება ხალათი.“
— 13.

ზემოთ აღნიშნული წერილიდან ჩანს, რომ გურიელი დახმარებია თურქებს ციხის აგებაში. სავარაუდოდ, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ალბათ აღნიშნულ დროს უნდა აგებულიყო სეფის ციხეც, რომელიც XIX ს. იყო ურეკში ზღვის ნაპირას, მდინარე სეფის სიახლოვეს.

1587 წელს სულთანი გურიის თურქული ჯარების სარდალს უგზავნის წერილს და უბრძანებს, რომ შეაკეთონ გურიის ციხეები. — 14

სამწუხაროდ, ტექსტში არაა ნახსენები გურიის ციხე-სიმაგრეები, თუ რომლის შეკეთებას უბრძანებს სულთანი სარდალს.

ერთ-ერთი მძიმე მოვლენა, რაც იყო გურიის სამთავროს არსებობის პერიოდში, ეს იყო ტყვეებით ვაჭრობა. ერთი მხრივ გურიელი სულთნის ტყვეებს უგზავნიდა იმის გამო, რომ მის მიმართ ყოფილიყო სულთნის ნაკლები აგრესია და ამით მშვიდობა და ქრისტიანობა

შეენარჩუნებინა საკუთარ სამეფოში, მეორე მხრივ კი გურიაში ტყვეებით ვაჭრობით დიდ მოგებას ნახულობდნენ ცალკეული პირები. უნდა ითქვას, რომ გურიის ყველა მთავარზე ვერ ვიტყვით, რომ სულთანს ტყვე ქალ-ვაჟებს უგზავნიდა. არაერთი მთავარი, როგორც კი საშუალება დროს ნახავდა, უარს ამბობდა სულთანთან ტყვეთა გაგზავნაზე.

გურიის სამთავროს ურთიერთობა ცხადად არის გამოხატული გურიელის ბეჭდის წარწერაში: „მონა ვარ ღვთისა ყმა ხონთქრისა ხანი გურიისა მამია“. ეს ნიშნავდა ოსმალეთთან გურიელის ვასალურ დამოკიდებულებას. გარეგნულად ეს გამოიხატებოდა სულთნის მიერ გურიელის მთავრად დამტკიცებაში, მისთვის „ჰატი შერიფის“, სულთნის ფირმანისა და სამთავრო ნიშნების – ხმლისა და ხალათების ბოძებაში. შექმნილი დამოკიდებულების გამო გურიელი სულთნის უზენაესობას ექვემდებარებოდა.

აღნიშნულიდან ნათლად ჩანს, რომ გურიის ტერიტორია ოსმალეთისათვის იყო ვასალური ტერიტორია, საიდანაც ის ხარკს იღებდა. რაც შეეხება მესხეთს, ის ითვლებოდა საბეგლარ-

ბეგო ტერიტორიაში და შედიოდა ოსმალეთის შემადგენლობაში.

როგორც კი ხელსაყრელ დროს ნახავდა, გურია პოლიტიკურად ებრძოდა სამთავროში თურქთა ბატონობას. ასე მოხდა 1609 წელს, როდესაც მამია II გურიელი შეიჭრა აჭარაში, რომელიც იმ დროს ქვემო გურიაში შედიოდა, და თურქებს ხარკის მიწოდება შეუწყვიტა. ამის პასუხად თურქებმა მოაწყვეს ეკონომიკური ბლოკადა, რისი შედეგიც იყო, რომ გურიაში შეწყდა ოსმალეთიდან მარილისა და რკინის შემოტანა.

აღნიშნულმა ეკონომიკურმა ბლოკადამ აიძულა მამია II, რომ დათმობაზე წასულიყო, კერძოდ კი 1614 წელს, როდესაც მოხდა თურქებთან შეთანხმება.

1614 წელს მამია II-ემ სტამბოლში გურიიდან ელჩად გაამგზავრა ორი კათოლიკე მისიონერი – ლუდოვიკო გრანჯერიო და სტაფან ვიო, რომელთაც ზავი უნდა დაედოთ ოსმალეთთან. თავიდან მოლაპარაკებები მძიმედ მიდიოდა. თურქულ მხარეს წარმოადგენდა ელჩი ომარ ფაშა. საბოლოოდ კი გაფორმდა ხელშეკრულება ბათუმში, რომელიც ცნობი-

ღია „1614 წლის გურია-ოსმალეთის ხელშეკრულების“ სახელით.

აღნიშნული ხელშეკრულებით გურიელმა კვლავ იკისრა ხრკი, დათმო აჭარა და დაუბრუნდა ძველ საზღვრებს მდინარე ჭოროხზე.
– 15

ასე რომ, გურიელის მცდელობას, რომ 1609 წელს ესარგებლა ირან-ოსმალეთის ომით და ამით საკუთარი გავლენა გაეგრძელებინა ქვემო გურიაზე და შეეწყვიტა თურქებისთვის ხარკის მიცემა, უშედეგოდ დამთავრდა.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, გურიის სამთავრო არ იმყოფებოდა ქართლისა და მესხეთის მსგავსად ორი იმპერიის – ირან-ოსმალეთის პერიოდული გავლენის ქვეშ, ანუ ირანს არ ჰქონია გურიაზე პრეტენზია, მაგრამ ირან-ოსმალეთის მრავალსაუკუნოვან ბრძოლათა პერიოდში გურია სრულიად ნეიტრალური, განყენებული არ ყოფილა ამ მხრივ და იძულებული იყო, რომ ოსმალთა მხარეს ებრძოლა ან მათი გარკვეული სიმპათია მოეპოვებინა მშვიდობის სანაცვლოდ.

1635 წელს მთავარმა მაღაქია I-მა სულთან IV-ეს, ერევანში ლაშქრობის წინ, ქალაქ ყარსში მიართვა ძვირფასი საჩუქრები. თურქი ის-

ტორიკოსი ქათიბ-ჩელიბი აღნიშნულის შესახებ შემდეგს გვაუწყებს: “როგორც კი მის უდიდებულესობა ფადიშაჰს კარავი დაუდგეს, ყველა ფარდულთან გამოცხადდა. წინ ცხენებზე ვეზირები, ყადიასკერები, მუფეთერიკები და ჩაუშები სხდნენ. მათ უკან კი ბოლუქის ხალხი დიდ მანძილზე წრიულად იყო განლაგებული. პირდაპირ მაღალ მთაზე რუმელიის, ანატოლიისა და სხვა ბეგლარბეგები იდგნენ. კარვები დადგეს და ირგვლივ, ორივე მხარეს დოლებზე დაუკრეს. მეორე დღეს გურიის გამგებლის ძღვენი და ხარაჯა მოვიდა. – 16

1643 წელს გურიის მთავარს ქაიხოსრო I გურიელს სულთანი აჰმედ II უზბაგნის ხალათს გაწეული ერთგულებისთვის. – 17

1657 წლისთვის გონიოსა და გურიაში თურქეთიდან მიმავალი ვაჭრებისა და ელჩების დაცვას უბრძანებს სულთანი გონიოს სანჯაყბებს, საიდანაც ვიგებთ შემდეგს: „გურიის მთავარი ძველთაგანვე ჩვენი მეგობარი და სტამბოლის ერთგული მოკავშირე იყო, ყოველწლიურ გადასახადებს დანაკლისის გარეშე იხდიდა, მაგრამ წელს ჩვენთან გამოგზავნილი ელჩის საშუალებით წარმოადგინა თხოვნა და შეგვატყობინა, რომ ვილაიეთებში

ზღვაზე და ხმელეთზე ვაჭრების მიმართ უკანონობას და ძალადობას იჩენენ, გონიოს ზოგიერთი მცხოვრები ხელს უშლის ვაჭრებს; ასეთ მდგომარეობას ვერ შევურიგდები. ებრძანებ: ამ განკარგულების თქვენამდე მოღწევის-თანავე იგი სასწრაფოდ შეასრულეთ! გურიელი სტამბოლის ძველი მოკავშირე და ერთგულია, ყოველ წელს გზავნის გადასახდელ გადასახადს, მისი და მისი ხალხის დაცვაა საჭირო. ამიერიდან ყურადღება მიაქციეთ, რომ გურიაში ხმელეთით და ზღვით მიმავალი ვაჭრები და ელჩები აღარ შეაწუხონ და ისინი მაქსიმალურად დაცულები იყვნენ“. — 18

ზემოაღნიშნულიდან ნათლად ჩანს აღნიშნულ პერიოდში გურიის სამთავროსთან ფართო ვაჭრობის ფაქტი ოსმალეთის მხრიდან.

ხშირად სამთავროთა შორის ბრძოლაში დამარცხებული მხარე, როგორც პოლიტიკურად დევნილი, თავს სულთანთან, სტამბოლს აფარებდა ხოლმე.

1658 წელს იმერეთში, სოფელ ბანძაში გამართულ ბრძოლაში, რომელსაც ბანძის ბრძოლის სახელით ვიცნობთ, იმერეთსა და გურია-სამეგრელოს შორის მომხდარ ბრძოლაში გუ-

რიელი დამარცხდა, რის გამოც მთავარი ქაიხოსრო I სტამბოლში გაიქცა. – 19

1659 წელს ქაიხოსრო I კვლავ დაბრუნდა გურიაში და, ახალციხის ფაშის დახმარებით, კვლავ ავიდა ტახტზე.

როგორც ითქვა, ქაიხოსრო I ახალციხის ფაშამ დასვა კვლავ ტახტზე, მაგრამ 1660 წელს ქაიხოსრო მოკლა თავადმა მაჭუტაძემ. მთავრის შვილები გიორგი და მომავალი მთავარი მალაქია II სტამბულში გაიქცნენ. – 20

თურქული გადასახადების თაობაზე საინტერესო ცნობას გვაწვდის 1665 წლისთვის ანტოქიის პატრიარქი პაისიოსი, რომელიც აღნიშნავს: „ყოველ მესამე წელს თურქეთიდან გურიაში მოდის გადასახადების ამკრეფი, რომელიც ყოველ ოჯახზე ჰკრეფს თითო ნაჭერ სელის ზოლიან ქსოვილს, რაც ფასით უდრის ერთ აბაზს.“ – 21

აქვე აღსანიშნავია ერთი ახალი ცნობა, რომელსაც გვაწვდის 1677 წლისთვის გურიის კათოლიკური მისიის ხელმძღვანელი ჯუზეპე ანტონიო რომანო. იგი აღნიშნავს შემდეგს: გურიაში, სოფლის ხალხში გამოიყენება თურქული სამართალი, რის მიხედვითაც ყოველ

დამნაშავეს ფეხებზე ურტყამენ ჯოხს 100-დან 200-მდე, სასჯელის მიხედვით. – 22

მთავარმა მამია III გურიელმა სულთნისადმი მოქნილი პოლიტიკის წყალობით შეძლო, რომ საკუთარი გავლენა სულთნის ნებართვით სამეგრელოზეც გაეგრძელებინა. მამია III აქტიურად იყო ჩართული ტყვეებით ვაჭრობაში მიუხედავად იმისა, რომ „ფიცის წიგნით“ იგი უარყოფდა ტყვეებით ვაჭრობას. – 23

1699 წელს მამია III-ეს სულთანი მუსტაფა II უბრძანებს, რომ აღკვეთოს გონიოსა და მის შემოგარენში აფხაზებისა და მეგრელების მიერ თურქთა შევიწროება; ამის გარდა, გურიელმა დროულად გამოგზავნოს ჯიზია და საჩუქრები, რაც უნდა ჩაბარდეს ხაზინას. – 24

საერთოდ, XVII საუკუნეში გურიის ცხოვრებაში ტყვეებით ვაჭრობას რომ ფართო ადგილი ეკავა და რომ ამ საქმიანობაში მთავარიც იყო ჩართული, ზოგიერთი უცხოური წყაროც ხმამაღლა მიანიშნებს.

კათოლიკე მისიონერი ჯუზსეპე-ჯუდიჩე მილანელის ცნობის მიხედვით, ყოველი წლის სექტემბერში საქართველოს ნავსადგურებიდან გადიოდა თურქების გემები, რომელთაც გადაჰ-

ყავდათ სამეგრელოში, იმერეთსა და ქართლში გაყიდული ყმაწვილები. – 25

1639 წლის ცნობით, გურიის მთავარი წელიწადში თურქებზე ჰყიდდა 10-12 ათას ადამიანს. – 26

იმავე პერიოდის კათოლიკე მისიონერის, არქანჯელო ლამბერტის ცნობის მიხედვით "ახლო ქალაქებიდან – რიზე, გონიო, ტრაპიზონი – მოდის მრავალი ოსმალთა ვაჭარი, რომელთაც მოაქვთ ფული და ტანსაცმელი, რაც ფრიად ესაჭიროება აქაურ გაჭირვებულ ხალხს, ოსმალები კი სანაცვლოდ მხოლოდ ტყვეებს ითხოვენ. – 27

1700 წლისთვის ტრაპიზონის ბეგლარბეგისადმი სულთნის მიერ გამოგზავნილ ბრძანებაში ვკითხულობთ შემდეგს: „ჰუქმი, ბრძანება ებოძა მასზე, რომ გურიისა და დადიანის მეფე მამიას მხრიდან არსუჰალი (მოთხოვნა) იქნა გამოგზავნილი, აბაზა და ლიპარტიანის ქაფირები, ბრძოლაში იყვნენ შავი ზღვის სანაპიროზე. ღვთის წყალობით გამარჯვება მოხდა შავ ზღვაზე, მოცურავე გემის მეთაურმა ქაფირებმა ხსენებულ ქვეყანაში ზარბაზანი და ჯაბახანა და სხვა საბრძოლო ნივთები, მარილი და სხვა ვერფში არ შეიტანეს, იგი წინათ ჩემი

პატიოსანი ბრძანებით იქნა განხორციელებული, მხოლოდ გურიელმა და დადიანმა, ხსენებულმა მამიამ, ჩემი სახელმწიფოს ქვეშევრდომებმა (მონა-მორჩილებმა), ჯარისკაცებს აუცილებლობისთვის ერთხელ მარილით დატვირთული გემის ვილაიეთში გაგზავნა მოისურვეს, შენ მირმირანი ხარ და ზემოთ ხსენებული აბაზა და ლიპარტიანის ვილაიეთებში არ გაგზავნე ამჯერად ვილაიეთებში, მხოლოდ ერთი ნავი, მარილის გაგზავნის შესახებ აზრი გამოითქვა.“ – 28

როგორც ზემოთ მოტანილი წერილიდან ჩანს, მეტად რთულად დაწყებული XVIII საუკუნე გურიის სამთავროსა და ოსმალეთს შორის.

გარდა ზემოთ მოყვანილი ცნობისა, გარკვეულ მცირე ცნობებს, კერძოდ კი სულთან მუსტაფა II-ის ბრძანებებს სხვადასხვა პირთა მიმართ, მათ შორის მხოლოდ ერთი ბრძანებაა გურიის მთავარ მამია III გურიელთან 1700 წლისათვის.

ბრძანება გურიის მელიქ მამიას, რომ მან თავისი მოვალეობა ჯეროვნად უნდა შეასრულოს და ერთი წლის განმავლობაში შეაგროვოს ჯიზიე, ფეშქაში საჩუქრები, რომლებიც

ჩილდირის ბეგლარბეგს ისჯაკის შუამდგომლობით უნდა გამოგზავნოს ხაზინაში. — 29

ბრძანება ტრაპიზონის ბეგლარბეგ ომერზე მასზედ, რომ ერთჯერადად გაიცა ნებართვა, ერთი გემით მარილის ჩატანის შესახებ გურიისა და მეღიქის მამიას დაქვემდებარებაში მყოფი აფხაზეთისა და ლიპარტიანის მხარეებში. — 30

როგორც ბოლო ბრძანებიდან ირკვევა, სავარაუდოდ, 1700 წლის დასაწყისისთვის უნდა ყოფილიყო ემბარგო თურქთა მხრიდან, რადგან ერთჯერადად, გამონაკლისის სახით დაიშვა ერთი გემი მარილის შეტანა გურიის სამთავროში. 1699 წელს დასრულდა რუსეთ-ოსმალეთის ომი. რუსეთმა განდევნა თურქები აზოვის ზღვიდან პეტრე დიდის დროს და რუსეთმა აზოვისა და შავი ზღვის ჩრდილოეთით მნიშვნელოვანი ტერიტორიები მიიღო.

ოსმალეთთან ომში რუსეთის გამარჯვებამ საბაბი მისცა დასავლეთ საქართველოს სამეფოებსა და სამთავროებს, რომ ოსმალეთისადმი ყოველწლიური ხარჯის გადახდა შეეწყვიტათ.

1703 წელს იმერეთმა პირველმა შეუწყვიტა ხარკის მიწოდება თურქებს, იმერეთს მხარი

დაუჭირა გურიამაც. ყოველწლიური „ქრთამის“ გაგზავნაზე უარის თქმა თურქეთის ვასალობიდან გამოსვლას ნიშნავდა. – 31

თუმცა აღსანიშნავია, რომ ხარკის შეწყვეტამდე ერთი წლით ადრე – 1702 წელს – გურიის მთავარი მამია III გურიელმა, რომელიც აქტიურად ვაჭრობდა ტყვეებით, სულთან მუსტაფა II-ეს საჩუქრად გაუგზავნა თორმეტი ბავშვი, მაგრამ სტამბოლში სულთანმა გურიელის ელჩები დააპატიმრა და თორმეტივე ბავშვი კი გაყიდეს, თანხა კი ბიუჯეტში შეიტანეს. – 32

ხარკის გადაუხდელობის გამო სულთნის მიერ გადაწყდა გურიისა და დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროთა მკაცრად დასჯა.

1703 წლის ზაფხულში, ოსმალეთის სულთნის მუსტაფა II-ის მიერ დიდი ჯარი გამოიგზავნა არზრუმის ფაშის სარდლობით დასავლეთ საქართველოს დასასჯელად.

გურიის სამთავროში შემოიჭრა სერასკერი ქოსა ხალილ ფაშა, რომელმაც ააოხრა და აიკლო გურიის ციხე-სიმაგრეები, სოფლები და ზღვაზე არსებული საგუშაგო პუნქტები. – 33

სამწუხაროდ, ჩვენ არ გვაქვს არც ქართული და არც ოსმალური დეტალური, დაწვრილებითი ცნობები, თუ გურიის რომელი სოფლები იქნა დარბეული თურქთა მიერ 1703 წლის ლაშქრობაში.

ჩვენ ხელთ გვაქვს ახლად აღმოჩენილი ოსმალური დოკუმენტები, საიდანაც ნათლად ჩანს მთელი რიგი ბრძანებებისა თურქეთის სახელმწიფო მოხელეებისადმი, სადაც სულთანი მუსტაფა II მათ უბრძანებს, რომ მონაწილეობა მიიღონ გურიელის დასჯაში, რომელიც მას ხარკსა და საჩუქრებს აღარ უგზავნიდა.

1703 წლის მარტის თვეში, აჯანყებული გურიის წინააღმდეგ სადამსჯელო ლაშქრობაში მონაწილეობის მისაღებად ბრძანებები მიეცათ შემდეგ პირებს: მცირე არტაანის ბეგ ალის, სადაც ნათქვამია, რომ იგი მზად უნდა იყოს მიიღოს მონაწილეობა ოსმალთა წინააღმდეგ აჯანყებული გურიელისა და დადიანის წინააღმდეგ – 34

აღზევანის სანჯაყბებს – 35

კოლას სანჯაყბებს – 36

ყარსის ვილაიეთის ალიაბეგებს – 37

ყარსის ბეგლარბეგ მურთაზა ფაშას, სა-
დაც მას ევალება იენიჩარებთან, ზიამეთისა
და თიმარების სიფაჰიებთან, მეციხოვნეებთან
და მოხალისეებთან ერთად მზად უნდა იყოს
ლაშქრობაში მონაწილეობისათვის, რომე-
ლიც იგეგმება ოსმალთა წინააღმდეგ აჯანყე-
ბული გურიისა და დადიანის მელიქის მამიას
წინააღმდეგ ჩილდირის, გონიოსა და ბათუმის
მხრიდან – 38

ბასიანის სანჯაყბეგ მეჰმედს – 39

ჰინისის სანჯაყბეგ ჰალილ ბეგს – 40

მანასკერტის სანჯაყბეგ ჰუსეინს – 41

თორთუმის სანჯაყბეგს – 42

მეჯინქერდის სანჯაყბეგ იაჰიას – 43

ქიზუჩანის სანჯაყბეგ ალის – 44

ქილის სანჯაყბეგ სულეიმანს – 45

მამიროვანის სანჯაყბეგ ბეიაზითს – 46

ბეიაზიდის ციხის სანჯაყბეგ მეჰმედს – 47

ალაშკერტის სანჯაყბეგს სულეიმანს – 48

თექმანის სანჯაყბეგს ბექთაშს – 49

შელვეს სანჯაყბეგს შირეზეს – 50

ქოის სანჯაყბეგ მეჰმედს – 51

შარქი ყარაჰისარისა და არზრუმის ვილა-
იეთების ალაიბეგებს – 52

ჩილდირის ბეგლარბეგს – 53

ერზრუმის გამგებელს, ვეზირ ჰალილ ფაშას – 54

სარუჰანის სანჯაყის მფლობელს, გონიოს დაცვაში მყოფ მუსტაფას – 55

გონიოს სანჯაყებზე აბდულაქადირს – 56

ყარაჰისარის სანჯაყებზე ჰასანს, რომ იგი უნდა დაემორჩილოს არზრუმის გამგებელ ჰალილ ფაშას ბრძანებებს, რომელიც ახლახანს გაემართა გონიოსკენ აჯანყებული გურიისა და დადიანის მეღიქის, მამიას დასასჯელად. – 57

ბრძანება უზენაესი კარის ჯარისჯაცთა უფროსს მუსტაფას, სადაც ნათქვამია, რომ მას ევალება საქართველოს ლაშქრობისთვის ჯარის შეკრება და ყარსის ბეგლარებზე მუსტაფა ფაშას გვერდით თავისი მოვალეობის შესრულება. – 58

ბრძანება ჩილდირის ბეგლარებზე ისჰაკს, სადაც ნათქვამია, რომ გურიისა და დადიანის მთავარმა მამიამ გვიღალატა და აჯანყდა თავის ქვეშევრდომ ყაჩაღებთან ერთად; მიღებულ იქნეს შესაბამისი ზომები აჯანყების ჩასაქრობად. – 59

როგორც ზემოთ მოტანილი ცნობებიდან ჩანს, მეტად მძიმედ დაწყებულია გურიის სამ-

თავროს სადამსჯელო ღონისძიება 1703 წელს. აღნიშნული ღაშქრობის შემდეგ გურიის სამთავროს გავლენა ბათუმზე აღარ ვრცელდებოდა. მაგრამ თურქებს არ დასცალდათ გურიაში საკუთარი გეგმების განხორციელება იმ მიზეზით, რომ მოულოდნელად თურქეთში დაიწყო პოლიტიკური კრიზისი, ის ჯარი, რომელიც საქართველოში უნდა გამოეგზავნათ, აჯანყდა იენისის თვეში, ამას თან დაერთო ხელისუფლების შეცვლა – ტახტიდან ჩამოაგდეს სულთანი მუსტაფა II, მის შემდგომ გამეფდა სულთანი აჰმედ III. – 60

სტამბულში მომხდარი ამბები, რაც უმწეო მდგომარეობაში აყენებდა ცენტრალურ ხელისუფლებას, შელავათს უქმნიდა დაპყრობილ ქვეყნებს, მათ შორის გამონაკლისს არც გურიის სამთავრო არ წარმოადგენდა.

ოსმალეთის პოლიტიკური კრიზისის, სულთნის ჩამოგდებისა და ჯარის აჯანყების გამო თურქებს გურიისთვის აღარ ეცალათ და 1703 წლის მარტის თვეში გურიაში შემოსულმა თურქული ჯარის ნაწილებმა იენისის თვეში დატოვეს გურია და უკან წავიდნენ.

1703 წლის მოვლენებმა გურიას საბოლოოდ დააკარგვინა ბათუმი და ჩაქვის მხარე. თუმცა

თურქებმა მიზანს მაინც ვერ მიაღწიეს, დასავლეთი საქართველო და გურია დაპყრობას გადაურჩა, ქვეყანა კი დაზარალდა, ზღვისპირა მხარეები მოოხრდა, ბევრი ციხე მოიშალა. – 61

1703 წლის მარტიდან ივნისამდე თურქთა ლაშქრობას გურიაში არ მოჰყოლია გურიის მთავრის, მამია III-ის ჩამოგდება. იგი მას შემდეგაც მეფობდა, რაც ივნისში თურქებმა მოულოდნელად დატოვეს გურია. აღნიშნულ პერიოდზე ჩვენ არ გვაქვს რაიმე სახის ცნობები თურქთა მიერ გურიაში ეკლესია-მონასტრების რბევის შესახებ, იქნება ისინი ისტორიული თუ ხალხური. არ მომხდარა ასევე გურიიდან ადგილობრივი მოსახლეობის გადასახლება სხვა ტერიტორიაზე.

აღნიშნულ პერიოდში მთავრის, მამია III-ის ელჩი სტამბოლში იყო ბეჟან ნაკაშიძე. სამწუხაროდ, ცნობათა არარსებობის გამო არ ვიცით, თუ როგორ მიმდინარეობდა მოლაპარაკებები გურიის სამთავროსა და თურქულ მხარეს შორის.

XVIII ს. ოციან წლებში გურიის თავადმა გიორგი ნაკაშიძემ უშუალო კავშირი დაამყარა

ტრაპიზონის საფაშოს გამგებელ დიდ ვეზირ-
თან და მისგან „დაცვის სიგელი“ მიიღო.

1711 წლისთვის მეტად დაიძაბა გურიის სამ-
თავროს შიგა პოლიტიკური ცხოვრება, მთა-
ვარმა ქაიხოსრო III, რომელიც იმ დროს
იმერეთის მეფე იყო, მთავრად დასვა საკუ-
თარი შვილი გიორგი IV გურიელი 1711 წელს.

1712 წელს გიორგი IV-ეს ტახტი წაართვა
საკუთარმა ძმამ ლევან გურიელმა. — 62

ტახტიდან ჩამოგდების მიუხედავად გიორგი
IV სულთანთან სტამბოლს არ გაქცეულა,
მაგრამ სულთანი 1719 წლისთვის გონიოს, ბა-
თუმისა და აჭარის ციხეთა მცველებს, ასევე
ციხეთა იენიჩარებს, მეთაურებს უბრძანებს,
რომ უზრუნველყონ ჩილდირის ბეგლარბეგის
თანადგომა, რომელიც გიორგი IV გურიელს
უნდა დაეხმაროს მმართველობის სადავეების
ხელში აღებაში. — 63

ზემოთ მოყვანილი ბრძანებიდან ჩანს, რომ
სულთანი მთავრად კვლავ გიორგი IV გური-
ელს ამტკიცებს 1719 წლისთვის.

1722 წელს რუსეთის იმპერატორმა, პეტრე
პირველმა კასპიისპირეთში, ბაქოს სიახლოვეს
მოაწყო ლაშქრობა ირანელთა წინააღმდეგ.
აღნიშნულ ლაშქრობას მხარი დაუჭირა ქართ-

ლის მეფემ, ვახტანგ VI. აღნიშნულმა მხარდაჭერამ გააღიზიანა როგორც ირანი, ისე ოსმალეთი, რის გამოც 1723 წელს თურქებმა მოახდინეს მოვლი საქართველოს ოკუპაცია და მათ შორის გურიის სამთავროსიც.

1723 წელს ოსმალებმა დიდ წარმატებას მიაღწიეს კავკასიაში და მთელ საქართველოში. დაიკავეს გურიის ციხე-სიმაგრეები და დასახლებული პუნქტები. ქობულეთის, შეკვეთილის, სეფისა და გრიგოლეთის ციხე-სიმაგრეები, რომლებიც ზღვის პირას მდებარეობდა, ოსმალთა ხელში აღმოჩნდა. – 64

1724 წლის ერთ-ერთი ოსმალური საარქივო დოკუმენტიდან ჩანს, რომ თურქებს ფოთის ციხის მშენებლობაში დახმარებია გურიელი, რომელსაც საჩუქრები გაუგზავნია თურქებისთვის ფოთის ციხეში. – 65

აღნიშნულ პერიოდში გურიის სამთავროში იყო მეტად დაძაბული პოლიტიკური მდგომარეობა, რადგან გურიის ორი მთავარი გიორგი IV გურიელს, რომელსაც ეხმარებოდნენ გურიის ერისთავები, ხოლო მთავრობის მეორე კანდიდატს, ლევან გურიელს კი ეხმარებოდნენ თავდგირიძეები, მაჭუტაძეები და ნაკაშიძეები,

რომლებიც ერთ-ერთ ძლიერ და გავლენიან გეარს წარმოადგენდნენ გურიაში. — 66

ორ ძმას შორის არსებულ დავას ახალციხის ფაშა წყვეტდა, თუ რომელი უნდა გამხდარიყო გურიის მთავარი. ფაშა მხარს უჭერდა ლევან გურიელს. აღსანიშნავია, რომ ნაკაშიძეების გავლენა შავი ზღვის სანაპიროზე იმდენად ძლიერი ყო, რომ 1729 წელს თავადმა გიორგი ნაკაშიძემ პირობა დაადებინა ფოთის ფაშას, რომ მის კუთვნილ ტერიტორიებს, კერძოდ: ციხისფერდს, შეკვეთილის პორტსა და მათ მოსაზღვრე ტერიტორიებს ოსმალეთის ჯარი არ შეეხებოდა. — 67

1735 წელს ოსმალთა განდევნის მიუხედავად პერიოდულად კვლავ გრძელდებოდა თურქთა თავდასხმები გურიის ტერიტორიაზე, განსაკუთრებით კიქვემო გურიაში, ზღვის სანაპირო ზოლში.

გურიის მთავარმა თურქთა წინააღმდეგ მოკავშირეთა ძიება კვლავ გააგრძელა. 1748 წელს მამია IV გურიელმა თავისი ბიძა, ნიკოლოზ შემოქმედელი ერეკლე მეორესთან გაგზავნა და ოსმალთა წინააღმდეგ დახმარება ითხოვა. — 68

ასეთი ცდები უშედეგოდ მთავრდებოდა, თურქები დაუსჯელად არბევდნენ გურიის სანაპირო ზოლს და ასობით ტყვე გაჰყავდათ, სამთავროს ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრება კრიზისს განიცდიდა. – 69

უნდა აღინიშნოს, რომ რაც შეეხება საგადასახადო სისტემას გურიაში ოსმალთა ბატონობის პერიოდში, არ მომხდარა მოსახლეობის ისეთი დეტალური აღწერა, როგორც ეს მოხდა XVI საუკუნეში მესხეთში. გურიის სამთავროს გადასახადი ოსმალეთისადმი განსხვავდებოდა ერთმანეთისგან სხვადასხვა პერიოდში, იქნებოდა ის სელის, ტყვეების, საჩუქრების, ფულადი სახით თუ ძვირფასი საჩუქრებით, რომლებსაც გურიის მთავარი უგზავნიდა სულთანს იმისათვის, რომ სამთავროში შეენარჩუნებინა მშვიდობა და ქრისტიანობა. ეს იმის გამო ხდებოდა, რომ გურია მესხეთის მსგავსად არ შედიოდა ოსმალეთის საზღვრებში.

ტყვეთა სყიდვისა და ოსმალთა წინააღმდეგ აქტიურად იბრძოდა იმერეთის მეფე სოლომონ I. მეფემ 1754 წელს კანონით აკრძალა ტყვეებით ვაჭრობა და დაუპირისპირდა ურჩ ფეოდალებს.

ადნიშნულმა მეტად გააღიზიანა თურქული
შხარე და 1756 წელს სოლომონ I-ის წინა-
აღმდეგ თურქთა 30000-კაციანი ჯარი სერას-
კერ გოლა ფაშას მეთაურობით ახალციხის
მხრიდან შეიჭრა იმერეთში. — 70

სოლომონ I-ს ხრესილის ბრძოლაში ეხმა-
რებოდა გურიის მთავარი მამია IV გურიელი.

სოლომონ I ხრესილის ბრძოლის შემდეგაც
აქტიურად იბრძოდა თურქთა წინააღმდეგ. 1763
წელს მეფემ მოაწყო მორიგი დიდი ლაშქრობა
თურქთა წინააღმდეგ, როდესაც იგი შეიჭრა
ქვემო გურიაში, დღევანდელი ქობულეთი-ჩაქ-
ვის ტერიტორიაზე. მეფემ აიღო ასკანის ციხე
გურიაში, სადაც თურქები იყვნენ გამაგრე-
ბულნი. სოლომონ I-მა შეძლო მცირე დროით,
მხოლოდ ორი წლით, შემოეერთებინა ქვემო
გურიის მიწები გურიის სამთავროსთვის, რო-
მელსაც დაკარგული ჰქონდა ისინი.

1765 წელს გურიაში და იმერეთში უარი გა-
ნაცხადეს სულთნისთვის ტყვეთა გაგზავნაზე,
რის გამოც სულთანმა დასაველეთ საქართვე-
ლოს საზღვრებზე მყოფ ფაშებს უბრძანა, შე-
სეოდნენ დასაველეთ საქართველოს, რადგან ეს
პროვინცია არ იხდიდა ყოველწლიურ გადასა-

ხადს ტყვეების სახით, რომელიც დაადო მას მისმა უმაღლესობამ. – 71

თურქებს დიდი ზარალი მოსვლიათ საქართველოში აჯანყებული ხალხის წინააღმდეგ ბრძოლაში. აღნიშნულ ცნობაში ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ მარტო ცოცხალი ძალის სახით თურქეთს 60 ათასი კაცი დაუკარგავს. – 72

1764 წელს თურქებმა მორიგი თავდასხმა მოაწყვეს გურიაზე, რის შედეგადაც მათ აიღეს ასკანის, ლიხაურისა და ბუკის ციხეები, მაგრამ იმავე წელს სოლომონ I-მა და გიორგი V-ემ განდევნეს თურქები ციხეებიდან. – 73

1765 წელს ჰასან-ფაშა ახალციხიდან კელავე შეიჭრა გურიის სამთავროში, ჩამოაგდო მთავარი მამია IV და მის მაგიერ ტახტზე დასვა გიორგი V. – 74

თურქების აგრესიის მიზეზი აღნიშნულ პერიოდში ის იყო, რომ ებრძოდნენ იმერეთის მეფე სოლომონ I-ს, რის გამოც იმერეთის მეფე დროებით გადადგა ტახტიდან.

ზემოთ ხსენებული ჰასან ფაშა ეროვნებით ქართველი იყო და მესხეთში თურქთა პოლიტიკას ატარებდა. მის მიერ მთავარ მამია IV-ის ჩამოგდების მიზეზი უნდა ყოფილიყო ის,

რომ მამია IV ხრესილის ბრძოლაში აქტიურად ეხმარებოდა სოლომონ I-ეს და იბრძოდა თურქთა წინააღმდეგ.

1767 წელს გურიის მთავარმა გიორგი V გურიელმა ოსმალეთის სულთან მუსტაფა III-ეს პირად წერილში აუწყა გურიის მხარის მცირე შემოსავლების შესახებ, რასაც ვიგებთ ერთმერთი ოსმალური საარქივო ცნობიდან. — 75

მიუხედავად ტყვეთა გაჭრობისადმი მთავართა დიდი წინააღმდეგობისა, ტყუვეთა გაჭრობისა თუ ადამიანთა გატაცების ცალკეული ფაქტები გურიის სამთავროში კვლავ ხდებოდა.

1768 წელს თურქები თავს დაესხნენ ოზურგეთიდან ერთი ვერსით დაშორებულ გურიელის მამულს. მათ გაიტაცეს ტყვეები, ამას შეეწირა გრიგოლ არქიმანდრიტი, იგი ოსებში ავრცელებდა ქრისტიანობას და გურიაში აგროვებდა შეწირულობას. — 76

თურქებს მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან მეტად აღიზიანებდათ ის, რომ რუსეთის სახით თანდათან კავკასიაში შემოდიოდა მათთვის ახალი და ძლიერი ძალა, რასაც არსებულ დროს ყველანაირად ხელს უშლიდა.

წყაროები მხოლოდ ზოგად, მოკლე ცნობებს გვაწვდიან XVI საუკუნიდან მოყოლებული თურქთა მიერ მოწყობილ თავდასხმებზე გურიის ტერიტორიაზე. ჩვენ არ გვაქვს ბრძოლათა ამსახველი რაიმე სახის ცნობა, თუ რა ძალებით იბრძოდა გურიის სამთავრო სხვადასხვა წლებში თურქული ძალების წინააღმდეგ.

გურიის ტერიტორიაზე არსებულ უამრავ ციხესიმაგრეთა შორის ბევრი მათგანი უმნიშვნელოვანესი სტრატეგიული დანიშნულებისა იყო. ისეთი ციხესიმაგრეები, როგორებიცაა ასკანის, ღიხაურის, ნაგომარის, ბუკის, სეფის და შეკვეთილის ციხესიმაგრეები.

ბუნებრივია, აღნიშნულ ციხესიმაგრეებში იქნებოდა გარკვეული რაოდენობის თურქული ჯარის ნაწილები. გასარკვევია, თუ რანაირად ხდებოდა თურქთა განდევნა ციხესიმაგრეებიდან და მასზე გურიელთა გავლენის აღდგენა წლების შემდგომ. წყაროთა არ არსებობის გამო აღნიშნულ კითხვაზე პასუხი დღესდღეისობით არ გვაქვს.

1770 წელს თურქებმა 10000 კაცს მოუყარეს თავი, ფოთთან მდგარი რუსული ნაწილების გასანადგურებლად. რუსეთის ჯარი ფოთში განთავსდა რუსეთ-ოსმალეთის ომის პერიოდ-

ში 1770 წელს. სწორედ აღნიშნულმა რუსის ჯარმა მისცა მეტი სითამამე დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრებს, რომ აქტიურად ებრძოლათ თურქთა წინააღმდეგ.

რუსების მიერ ფოთში ჯარების განლაგების საპასუხოდ 1770 წელს გურიაში თურქების 6000-კაციანი ჯარი შემოიჭრა. მთავარმა გიორგი V გურიელმა თურქებს წინააღმდეგობა ვერ გაუწია, რის გამოც მათ აიღეს ასკანის, ლიხაურისა და ბუკის ციხეები.

ფოთთან ბრძოლაში თურქები დამარცხდნენ და რუსებმა გაიმარჯვეს, უკან დაბრუნებულ თურქის ჯარს გურიის მოსახლეობამ გაუნადგურა მნიშვნელოვანი ნაწილი. — 77.

1771 წელს როდესაც რუსებმა გენერალ-ტოტლებენის მეთაურობით ფოთზე ილაშქრა, მას გურიის ჯარიც ეხმარებოდა. — 78

1772 წელს ფოთიდან რუსის ჯარის გასვლამ განაპირობა, რომ თურქები კვლავ შეეცადნენ საკუთარი გავლენის მოპოვებას გურიის სამთავროში. 1774 წელს თურქები კვლავ შემოიჭრნენ გურიაში და კვლავ აიღეს ლიხაურის, ასკანისა და ბუკის ციხეები. ამის საბაბი თურქებს მისცა „ქუჩუქ კაინარჯის ხელშეკრულებამ“ 1774 წელს, რითიც დამთავრდა

რუსეთ-ოსმალეთის ომი და რუსებმა იმერეთის
ზოგიერთი ციხიდან განდევნეს ოსმალები. –
79

XVI საუკუნიდან მოყოლებული ჩვენ არ
გვაქვს რაიმე სერიოზული ქართული ან თურ-
ქული ისტორიული ცნობა, რომელიც ასახავს
თურქთა მიერ გამართულ ხანგრძლივ ან მოკ-
ლე ბრძოლებს ზემო გურიის, კერძოდ კი დღე-
ვანდელი ჩოხატაურის რაიონის ტერიტორიაზე.
ვიცით მხოლოდ ის, რომ 1774 წელს ოსმალებ-
მა აიღეს სოფელი ბუკის ციხე და სოფლად
მდგარი ციხე.

დღეს სოფლად ციხის მხოლოდ ერთ მეტ-
რამდე სიმაღლის კედელია შემორჩენილი. სამ-
წუხაროდ, არავითარი ლეგენდა სოფლად ცი-
ხის შესახებ შემორჩენილი არ არის.

ხალხური გადმოცემებით გურიაში თურქთა
შემოსევებისას ბრძოლების დროს თავშესაფ-
რად გამოქვაბულებიც გამოიყენებოდა.

როგორც ცნობილია, ძველთაგან გამოქვა-
ბულები გამოიყენებოდა, როგორც საიმედო
თავშესაფარი ომიანობის პერიოდში. გურიის
მხარეში სოფელ ჩოჩხათში და ორაგვეში არ-
სებული ხელოვნური გამოქვაბულები სხვადა-
სხვა ლეგენდების მიხედვით თურქთა თავდას-

ხმების დროს გამოიყენებოდა თავშესაფრად, ასევე იგი ითვლებოდა განძსაცავად, სადაც ხალხი მაღავდა ძვირფასეულობას ბრძოლის დროს XVI-XVIII საუკუნეებში.

სამწუხაროდ, არავითარი ხელნასაკიდი რაიმე სახის ცნობა, გარდა ხალხურ-ეთნოგრაფიული გადმოცემისა ჩოჩხათისა და ორგავეს გამოქვაბულებზე დღესდღეობით არ გაგვანია.

აღსანიშნავია, რომ „ქუჩუქ კაინარჯის ხელშეკრულებაში“ არაფერი არ ეწერა კონკრეტულად გურიის შესახებ, ხელშეკრულებაში მოხსენიებული იყო მხოლოდ სამეგრელოსა და იმერეთის ციხე-სიმაგრეები. – 80

1774 წელს თურქები „ქუჩუქ კაინარჯის ზავით“ საბოლოოდ დაეუფლნენ ქობულეთსა და ქვემო გურიას – 81

ტყვეთა ვაჭრობის წინააღმდეგ მუდამ აქტიურად იბრძოდა ქართული ეკლესია, რომელსაც დიდი გავლენა ჰქონდა როგორც ხალხში, ასევე პოლიტიკურ სფეროშიც.

1777 წელს დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსმა მაქსიმემ გურიისა და სამეგრელოს სამთავროები მოიარა და იქ საეკლესიო და სასჯულო საქმეები განაგო. მან მკაცრად მოჰკითხა სხვადასხვა მძიმე დანაშაულში ბრალ-

დებულ პირებს და ფიცი დაადებინა, რომ მომავალში მსგავს უკეთურობაში აღარ გაერეოდნენ. — 82

1777 წელს კათალიკოსმა მაქსიმემ გურიის მთავარ გიორგი V გურიელს ტყვის მსყიდველთათვის შეუწყნარებლობის პირობა დაადებინა; მთავარმა გიორგი V-ემ კათალიკოსს ამის თაობაზე საგანგებო „წიგნი“ მიართვა. — 83

„თქვენ, მწყემსსა და უფალს ჩემსა კათალიკოზს მაქსიმეს ესე წიგნი მოგართვი მე, გურიელმან გიორგი ამის მიზეზისთვის, რომ ჩვენს ქვეყანაშიდ მობრძანდით და პირველად ეპისკოპოსის საქმეზედ დაგველაპარაკეთ და ეკლესიებს თავის ყმა-მამული უცილობლად დავანებე და შემდგომად ამისა თქვენ მიერ შეჩვენებულის კაცის შეუწყნარებლობის პირობა გეთხოვეთ და ჩვენ ეს პირობა მოგვირთმევია თქვენის უწმინდესობასთვის, რომელიც რომ ტყვის მსყიდველი კაცი თქვენგან სახელდობრ შეიჩვენოს, ის კაცი ჩვენთან არ მოუშვათ არც ჩვენ სიახლოვეს გავარონით, არც ვსვათ, არც ვჭამოთ მასთან, არამედ ვითარმედ ძალლი განცოფებული ეგრე შევრაცხოთ კაცი იგი და რომელიც შევიძლოთ მის მტრობასა და ავად მოპყრობასაც ვედავოთ და

უკეთუ აღთქმა ესე ვერ სრულდეს, თქვენგან და თქვენის კრებისაგან შეუნდობელი ვიყო“. — 84

გურიის მთავარი გიორგი V გურიელი აქტიურ მონაწილეობას იღებდა იმერეთის მეფე სოლომონ I-ის მიერ წარმოებულ ანტითურქულ ბრძოლებში, რითაც ქვემო გურიიდან ოსმალთა განდევნას ფიქრობდა.

1784 წელს თურქების წაქეზებით აჭარის ბეგი აბდულა ხიმშიაშვილი თავს დაესხა სოფელ აკეთს გურიაში, სადაც იმყოფებოდნენ ქვემო გურიის ყოფილი თავადები თავდგირიძეები, რომლებიც სოლომონ I-ის დახმარებით ქვემო გურიის დაბრუნებისთვის ემზადებოდნენ. ამ თავდასხმის საპასუხოდ სოლომონ I-მა დაგეგმა ლაშქრობა ქვემო გურიაში. — 85

1784 წლის მარტის თვეში სოლომონ I ქვემო გურიაში, კერძოდ კი ციხისძირში შეიჭრა თურქთა განსადევნად. გურიის ტერიტორიაზე, სეფისა და შეკვეთილის ციხეებში მყოფებმა დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს სოლომონ I-ს, მაგრამ მეფემ მათ სძლია და ბათუმამდე ჩააღწია, თუმცა ვერაფერს ვერ მიაღწია ბათუმის დაბრუნების მხრივ და იმ ლეგულის გახდა, უკან მიბრუნებულიყო, რადგან გურია-იმერე-

თის ჯარი ბათუმთან სრული განადგურების საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. — 86

უნდა აღინიშნოს, რომ შეკვეთილის ციხესიმაგრე იმ დროს აგრეთვე წარმოადგენდა სავაჭრო პორტსაც, სადაც თურქეთის საზღვაო ქალაქებიდან მშვიდობიანობის პერიოდში მოდიოდნენ გემებით და ვაჭრობდნენ.

XVIII ს-ის ბოლოსთვის თურქეთიდან შეკვეთილის პორტში შემოსულ თითოეულ თურქულ ნავზე გადასახადი იყო 1 ოყა თუთუნი და 40 ფარა.

„ნაჭიშკრევის ბრძოლის“ შემდგომ თურქებმა შავი ზღვის სანაპიროზე არსებულ ციხეებში კონტროლი გააძლიერეს და ქვემო გურია, კერძოდ კი დღევანდელი აჭარის საზღვაო ზოლი 1878 წლამდე თურქთა გავლენის ქვეშ იყო. — 87

ბუნებრივია, რომ თურქებს არაფრით არ აწყობდათ სოლომონ I-ის მეფობა და ყველაფრით ცდილობდნენ ტახტიდან მის ჩამოგდებას ან სხვა კანდიდატით შეცვლას.

1784 წლის ოქტომბერში სულთანმა სტამბოლის ახლოს მცხოვრები ქაიხოსრო აბაშიძე, რომლის პაპაც ერთ დროს იმერეთის მეფე იყო, საგანგებო ფირმანით იმერეთის მეფედ

გამოაცხადა და საქართველოში გამოუშვა, თან 12-ათასიანი ჯარიც გამოაყოლა. — 88

ქაიხოსრო აბაშიძე იმერეთში შესვლამდე გურიაში შემოიჭრა და მთავარ გიორგი V-ეს თურქების მორჩილება და მისი მეფედ ცნობა მოსთხოვა, რაზედაც მთავარი უარი განუცხადა და ქაიხოსრო აბაშიძე იმერეთის მეფედ არ ცნო.

გიორგი V გურიელზე ნაწყენმა ქაიხოსრო აბაშიძემ 1784 წლის 30 ოქტომბერს 6000 თურქი ჯარისკაცით ოზურგეთს შემოიჭრა. ხალხმა გახიზვნა მოასწრო, ჯარმა გაძარცვა ქალაქი და გადაწვა გურიის შვიდი სოფელი. — 89

სამწუხაროდ, ცნობათა არარსებობის გამო, ჩვენ არ ვიცით, თუ რომელი შვიდი სოფელი გადაწვა ქაიხოსრო აბაშიძის თანმხლებმა ჯარმა გურიაში.

გურიაში თურქთა ყოფნის დროს გავრცელდა ცნობა, რომ რუსების ჯარის ნაწილი აპირებდა გურიაში შესვლას. ამიტომ შეშინებული თურქები გაიქცნენ და გზაზე მიატოვეს სამხედრო აღჭურვილობა, ცხენები, სურსათი. მათი ერთი ნაწილი ფოტს შეეფარა, სადაც იმ დროს თურქები იყვნენ, ნაწილი კი ქაიხოსროსთან ერთად ტრაპიზონისკენ წავიდა. — 90

როგორც ცნობილია, ოსმალეთი ქართული სამეფოებისა და სამთავროების რუსეთთან ურთიერთობის წინააღმდეგი იყო, რადგან თურქები რუსეთში თავიანთ დიდ მოწინააღმდეგე ძალას ხედავდნენ, რუსეთი კი თანდათან სამხრეთისკენ მოიწევდა.

1783 წელს რუსეთსა და ქართლ-კახეთს შორის გაფორმებული გეორგიევსკის ტრაქტატი თურქულ და სპარსულ მხარეებში დიდ აგრესიას იწვევდა. რა თქმა უნდა, გეორგიევსკის ტრაქტატში გურიის სამთავრო არ ყოფილა ნახსენები, მაგრამ ოსმალეთი მას დიდ საფრთხედ თვლიდა, რადგან XVII საუკუნის დასაწყისიდან რუსეთი მოიწევდა კავკასიისკენ.

1790-1792 წლებში ძლიერ გახშირდა ოსმალთა თავდასხმები ახალციხის ფაშა სელიმის მხრიდან. გურიის თავადმა სვიმონ III გურიელმა, ფაშასთან მშვიდობის სანაცვლოდ, მასთან დამოყვრება არჩია, რისთვისაც გურიიე თავადმა საკუთარი ქალიშვილი კესარია მიათხოვა ახალციხის ფაშას შვილს – 91

აღნიშნულთან დაკავშირებით, ქართულ ენაზე გაგვანია გურიის მთავრის შვილსა და ახალციხის ფაშას შვილს შორის მომხდარი ქორწინების ამსახველი ერთი დოკუმენტი, სა-

ოდანაც ვიგებთ: „წარსულის დროშიდ, ათას
შვიდას ოთხმოცდაათ წელშიდ, დაუცრომე-
ფლად მტერობდა გურიის სამთავროს ახალცი-
ხის ფაშა სელიმ ხემში-ოღლი, ასე რომ აოხ-
რებდა სოფლებს ხშირად თავდასხმით, კაცის
სულების მოტაცებით, ანუ დახოცვით, ვითარ-
ცა აწვევდა სჯულის გადმავლობა. მაშინ შე-
უიწროებია მწუხარებას თავისი სამთავროისას
გურიის მთავარი სვიმონ გურიელი და მოუპო-
ვებია ღონედ დამოყვრება ფაშისა, რადგან
სხვა ძალა აღარ შეეძლო იმათზე მოეხმარა
და უთხოვია მოყვრობა რაიმე გზით და უფრო
დამზახლებით. და დათანხმებია გურიელს
ახალციხის ფაშა სელიმი და უთხოვია სძლათ
ასული სვიმონ გურიელისა და მით მოუსპიათ
მტერობა ურთიერთშორის. იმ ფაშის ძე და
საცოლო მისი გურიელის ასული, ორივე ყო-
ფილან მცირეწლოვანი. ასე სამისა, ანუ ოთხი
წლისანი და გაუზრდიათ მათს სარწმუნოება-
ზედ. და როცა გახდენ სრულწლოვანი, მიაუღ-
ლეს მათის წესისამებრ ქორწინებით და ესვა
ცოლად რამდენიმე ხანი. და როდესაც და-
იპყრო ყოველი მხარე რუსეთის ძიერებამ და
არღარა შიშობდნენ ოსმალოს თავდასხმისა-
გან, მაშინ მოიპატიჟა იგი ფაშის სძალ-ძმამან

მისმან გურიის მთავარმან მამია გურიელმან და აიძულა მაჰმადის სჯულის დატეეება მრავალიგუარის შეჩენით და მიფერებითა და, რასაკირველია, ბუნებაც აწვევდა მოქცევისათვის თავისვე სამშობლოშიდ და მოიქცა ქრისტეს სარწმუნოებაზედ ერთის პატარას ძუძუს მწოვარას შვილით, რომელიც აღისარდა სარწმუნოებასა შინა“. — 92

1801 წელს რუსეთის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებას მოჰყვა 1804 წელს გურიის მიერთება რუსეთის სამეფოსთან, მაგრამ 1828 წლამდე რუსებს არ მოუხდენიათ გურიის სამთავროს გაუქმება ქართლ-კახეთის სამეფოს მსგავსად.

რუსეთის აქტიურობას სამხრეთ კავკასიისკენ და რუსეთის გამარჯვებებს ოსმალეთზე გურიის სამთავრო დიდი იმედებით შეჰყურებდა, რადგან რუსეთის დახმარებით ფიქრობდნენ თურქების მიერ მიტაცებული ქვემო გურიის მიწების დაბრუნებას.

1804 წელს გურიის მთავრის ვაჟმა ქაიხოსრო ბატონიშვილმა ოფიციალურად ითხოვა რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლა, რაც დაკმაყოფილდა და იმავე წელს გურიის სამ-

თავრო რუსეთმა მიიღო საკუთარ ქვეშევრდომობაში, როგორც იმერეთის ნაწილი.

1809 წელს გურიის მთავარმა მამია V გურიელმა იბრძოლა რუსთა მხარეზე ფოთის ციხის ოსმალთაგან გასათავისუფლებლად. ახალციხის ფაშას 9000 მეომარი მოჰყავდა ფოთის დასაცავად, რა დროსაც მამია V მალთაყვასთან თავს დაესხა მათ და თურქული ჯარის მნიშვნელოვანი ნაწილი გაანადგურა. — 93

რუსების გურიაში შემოსვლის შემდგომ XIX ს-ის დასაწყისიდან თავდაპირველად, ვიდრე სამტავროს გაუქმებამდე, მოსახლეობა რუსთა მხარეზე იყო. ბუნებრივია, რუსეთის გურიაში შემოსვლა არანაირად არ აძლევდა ხელს თურქეთს, რომელიც მუქარითა თუ ხშირად გურიის შიდა საქმეებში აშკარა ჩარევით იბრძოდა ამის წინააღმდეგ.

1811 წელს ტრაპიზონის სერასკერი სულეიმან ფაშამ მთავარ მამია V გურიელს ურჩევდა, რომ თურქების მხარეზე გადასულიყო; მიუხედავად მუქარისა, ეს არ მოხდა. — 94

1811 წელს რუსეთის იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა გურიის სამთავრო მიიღო რუსეთის ქვეშევრდომობაში, რითიც დააკმაყოფილა

გურიელის სურვილი და მას წყალობის ნიშნად ხმალი და რუსეთის გერბიანი დროშა უბოძა. – 95

თანდათან ძლიერდებოდა რუსეთის გავლენა გურიის სამთავროზე. 1826 წელს გარდაიცვალა გურიის ბოლო მთავარი მამია V გურიელი და გურიის მმართველი გახდა დედოფალი სოფიო წულუკიძე გურიელისა, რომელიც გურიას განაგებდა ჯერ ნაგომარის ციხიდან, შემდგომ კი ლიხაურის ციხიდან.

როგორც ვიცით, XIX საუკუნეში რუსეთი აქტიურად ერევა ქართული სამეფო-სამთავროების ცხოვრებაში, რაც საბოლოოდ სრულდება მათი დაპყრობა-მიერთებით. მიუხედავად თურქთა მრავალსაუკუნოვანი აგრესიისა, გურიის სამთავრო ახერხებდა დამოუკიდებელ სამთავროდ არსებობას და მთავარს – ოსმალეთის სულთანი ცნობდა მის ტერიტორიულ საზღვრებში. რუსეთის შემოსევის შემდგომ, რაც გურიაში მოხდა 1811 წელს, როდესაც განთავსდა რუსული სამხედრო ჯარები გურიაში (ერთ-ერთი დიდი ჯარის ნაწილი იყო განლაგებული ზემო გურიაში – ჩოხატაურში) მთავრის კარზე ბევრი უკმაყოფილო იყო რუსეთის ასეთი აქტიურობით.

რუსეთთან გურიის სამთავროს შეერთებისა და ახლო ურთიერთობის წინააღმდეგ ოსმალეთთან ერთად ახალციხის ფაშაც გამოდიოდა, რომელიც 1813 წელს გურიის მთავარ მამია V გურიელს სთხოვდა, რომ ერთად ებრძოლათ რუსთა წინააღმდეგ, რასაც ვიგებთ ქვემოთ მოყვანილი წერილიდან:

„ყოვლად ამაღლებული და დიდებით სავსე, ცათა სწორი ხელმწიფებით ხელმწიფისაგან სამართლად პატივცემული, ჩილდირისა, ახალციხისა და მისი ალექსანდრის მკურობელი, ბათუმისა და ზღვის კიდეთა სხვათა და სხვათა უფლებათა მქონელები, დიდებული და ბედნიერი ვეზირი სამთუღიანი სელიმ ფაშა მოგახსენებთ.

ჩემს საყვარელ და უერთგულეს შვილს მამია გურიელს დიად სიყვარულით მოკითხვას მოგახსენებთ, მერმეთ, ჩემო საყვარელო შვილო, მეფე სოლომონი ჩემ ძმა საზინადარ-ოღლი, სულეიმან ფაშასთან მისულა და ამიტომ მოგახსენებთ ამ წერილითა, რომ თუ ჩემი მამაშვილობა გაქვს და ჩემგან არ გაგივლია მეფე სოლომანს ნახამ და სულეიმან ფაშასაც შეყვარები და მათ საქმესა და სამსახურზედ მუყაითი გაუხდები, რომ ჰამ ხელმწიფეს სამსა-

ხურია და ჰამ ჩვენი მოყვრობა და მამაშვილობა ამ სამქმით გამოცხადდება და ღვთით ჩემი ხელმწიფის წყალობაც შენსედ იქმნება და ჩემიც უკეთესი ერთგული საყვარელი იქმნები. და ჩემი ხაზინადარი მუსტაფა ალა გამიგზავნია და ისიც ამოგიცლის და მოგახსენებს და რაც ამ წერილით მოგახსენეთ, თუ ამდარიგად არ ქენი, მე და შენი მოყვრობა და ერთობა აღარ იქმნებოდა და აღარც გულშიდ გაიტარო, თუ მეც მოყვარე და მოკეთე მყავსო, ასრე მოგეხსენებოდეს.“

რუსეთის მიერ გურიის სამთავროში შემოსვლით ბევრი ადგილობრივი ძალა უკმაყოფილო იყო, რადგან ამაში დიდ საფრთხეს ხედავდნენ. ამ მხრივ ერთ-ერთი ასეთი პირი იყო მთავრის, მამია V-ის შვილი, რომელიც 1826 წელს სულთან მაჰმუდ II-ეს უგზავნის წერილს, საიდანაც ვიგებთ შემდეგს:

გურიის მთავრის შვილის, ჰუსრევ ხანის შეტყობინება, რომ ყველა ქართველს აქვს რუსების წინააღმდეგ ბრძოლის სურვილი და თხოვნა, მოაგლინონ ვინმე საქმის მციდნე პირი, რომლის წინამძღოლობითაც მოხდება საქართველოს ხელახალი დაპყრობა.

ფადიშაჰის ყმა, ჰუსრევ ხანის თხოვნა:

„კეთილშობილი და მოწყალე, ჩვენი ბატონი, მისი უდიდებულესობა ფადიშაჰი ჯანმრთელად იყოს! ყოვლად მოწყალემ და უზენაესმა ინებოს მისი დაცვა და დაიფაროს ყოველგვარი დარდისგან. დღეგრძელი და კურთხეული იყოს. ამინ!

ერთგული მსახურის თხოვნა შემდეგია:

ცოტა ხნის წინ რუსეთის ჯარი საქართველოში შეიჭრა და მისი ოკუპაცია დაიწყო. ბრძოლა და წინააღმდეგობა ცოტა ხანს გრძელდებოდა, მაგრამ არსაიდან დახმარება არ მოვიდა და მარტოდ დარჩენილებს ბრძოლის გაგრძელების ძალა აღარ გვეყო. საბოლოოდ იმ ღებული გავხდი სამშობლო დამეტოვებინა. დღემდე ჩვენი ბატონი ფადიშაჰის წყალობით უსაფრთხოებასა და კეთილდღეობაში ვცხოვრობდი ქობულეთში, სადაც სიმშვიდე სუფევს. მაგრამ ათადან და ბაბადან დიადი სახელმწიფოს და ჩვენი ბატონი ფადიშაჰის მსახურები ვიყავით და მისი სამსახურისთვის ყველაფრის გაკეთების საშუალებას რომ ვერ ვპოულობთ, ეს დარდისა და სულიერი ტკივილის მიზეზი გახდა. თუმცა იმედი გვაქვს, აღაჰის დახმარებითა და მსოფლიო ფადიშაჰის ბრწყინვალე ძალის მეშვეობით

კვლავ აგვიხდება მის სამსახურში ჩადგომის საწადელი. ამიტომ დიადი სასულთნოს დღე-გრძელობისთვის გლოცულობ ყოველდღე. რამდენიმე დღის წინ საქართველოდან მოსულმა ხალხმა შეგვატყობინა, რომ რუსების ხელში ჩავარდნილი მოსახლეობა სხვად

სახის ჩაგვრასა და ზეწოლას განიცდის. თავადები, აზნაურები და უბრალო ხალხი თვალცრემლიანი იხევწება მათგან თავის დახსნას. ჩვენი ბატონი ფადიშაჰის ნებით ჯერ კიდევ ტრაპიზონის მახლობლად მყოფი წარჩინებულის ვახტანგი ხანის პასუხისმგებლობაში მყოფი საქართველოს მოსახლეობის და თქვენი ყმის დაქვემდებარებაში მყოფი რეგიონის მთელი ხალხი შეკავშირდა და გაერთიანდა. ყველა მხარე რუსულ ცეცხლშია გახვეული, მაგრამ ცხადია, რომ თუ მარტო დაიწყებენ მოქმედებას, ბრძოლა უშედეგოდ ჩაივლის. საქართველოს სდაპყრობა და იქ წესრიგის დამყარება დიადი სახელმწიფოსთვის ყველა შემთხვევაში ძალიან სასარგებლო საქმე იქნება. ამისათვის კი საჭიროა უბრძანოთ ამ საქმის მცოდნე პიროვნებას და თუ ნებას დამრთავთ, მე მას დახმარებას აღმოვუჩენ. თქვენი ყმის და რუსების ტყვეობაში მყოფი

ჩვენი ხალხის უფლებებზე წყალობის მიღების სურვილითა და ვედრებით იქნა წარმოდგენილი ეს თხოვნა. ყველა შემთხვევაში ბრძანება და ფირმანი უძლიერესი, კეთილისმყოფელი, მწყალობელი, მოწყალე, ჩვენი ბატონის, მისი უდიდებულესობა სულთანისაა.“ – 96

1828 წელს დაიწყო რუსეთ-ოსმალეთის ომი, რის გამოც გურიის ტერიტორია ფაქტობრივად საომარი მოედნად იქცა.

1828 წელს რუსეთმა გააუქმა გურიის სამთავროს ავტონომია, რასაც მოჰყვა სოფიოს მხრიდან წინააღმდეგობა. სოფიო ცდილობდა თურქთა დახმარებით ხელისუფლების შენარჩუნებას.

სოფიომ 1828 წ. 1 ივნისს ტრაპიზონის ფაშის გამოგზავნილი ოსმალეთის ხელისუფლების დიდი მოხელე მიიღო, რომელმაც სოფიოს გადასცა ძვირფასი საჩუქრები და გურიის სამთავროს ქვეშევრდომობაში მიღების დამადასტურებელი სიგელი, გაგზავნილი სულთან მაჰმუდ II-ის მიერ.

სოფიო გურიელი ოსმალეთის შესაძლო დახმარებით ცდილობდა, რომ შეენარჩუნებინა სამთავროს არსებობა და მართვა. ქვემოთ მოგვყავს 1828 წელს სოფიოს მიერ მიწერილი

სამი წერილი ოსმალეთის სახელმწიფო მოხელეებისადმი, რომ იქნებ ისინი დაეხმარონ სოფიოს.

„მის მაღალ ბრწყინვალებას მოწყალეს
ხელმწიფეს ბედნიერის ვეზირის ქეს აჰმედ
ბეგს

თქვენი მსახურების წადიერი სრულიად გურიის დედოფალი სოფია მრავალს მდაბალს სალამს მოგახსენებ და თქვენს ბედნიერად ბრძანებას ღმერთს ვსთხოვ ვითხოვ თქვენის ძმობისაგან რომ თქვენის წერილით და ანბით არ დაგვივიწყოთ რომელიც დიდათ გვანუგუშებს ვიცით თქვენის კეთილის კაცობისაგან რომ ჩვენს ანბავს მოიხსენებთ და ღვთით და თქვენის ბედნიერებით გახლავართ მშვიდობით; – მერმეთ ჩვენს საქმეზედ მოურავი თაყაიშვილი ქაიხოსრო გაახელით და ჩვენი სიტყვა და საქმე მას დავაბარეთ და ის მოგახსენებდათ და რაღათ მოგახსენო. თქვენ იცით რასაც სიჩქარეთ ეცდებით და შეგვეწვეით, აქაური ანბავი ეს არის იმერეთის რუსისა და იმერლების ყრილობა არის და სით მივლინ ჯერეთ არ ვიცით. რასაც ანბავს შევიტყობთ კიდევაც მოგახსენებთ, – თუმცა ამას ვერ

ვიკადნიერებდი მაგრამ ძმობის სიყვარული მაკადნიერებს და გთხოვთ უმდაბლესად ერთი კარგი ოსმალის ცხენი მიბოძოთ და ნაცვალი რაც ჩვენის ქვეყნისაგან გიამებდეს ჩვენც გვიმსახუროთ; – იქმნება ამჟამად თქვენ არ დაგესწრას მაგრამ გთხოვთ რომ ფაშასთან მიშუამდგომლოთ: ერთი კარგი ოსმალის ცხენი მიბოძოს და ნაცვალი ჩვენც გვიმსახუროს.

სხვებრ დავშთები მარად თქვენი მაღალბრწყინვალეების მსახურების წადიერი სრულიად გურიის [დედოფალი სოფიო].“ – 97

„მის მაღალ ბრწყინვალეებას მოწყალეს ხელმწიფეს ჩვენს საყვარელს ძმას ბედნიერის ვეზირის ძეს აჰმედ ბეგს

თქვენი ბედნიერად ბრძანების წადიერი ს-დ გურიის დედოფალი სოფია, მრავალს მდაბალს სალამს მოგახსენებ, ერმედ გევიგონეთ რომ ქობულეთს დავით ბატონიშვილი გადავარდნილად რომ არის მითამც ის ტრაპიზონს წასულიყოს ფაშასთან. და ჯარს ესაქმებოდეს; გურიაზედ დასაკავებელად. მე ამას არ დავიჯერებ, ამისათვის რომ რადგანაც თავში ეეცით ცათა სწორს ხელმწიფეს და გურიის

პატრონიც ჩვენ ვართ, ჯარს თუ გამოგზავნის მე უნდა მიბოძოს და მე უნდა დავასაქმო ყოველგან, თორემ მას რა შეუძლია ამ ჩემს ქვეყანაშიდ იმისთანა ბატონიშვილები ბევრი არიან მაგრამ ჩემდა უბრძანებლად ამგვარებს ვერ შესძლებენ და მას არც შეეძლება გურიაში ჯარის გამოყვანა; და ამას ნურც ინებებს ტრაპიზონის ფაშა; და ბეჯითი წიგნი მიაწერით ტრაპიზონის ფაშასათვის, რომ თუ ჯარს აგზავნის ჩვენ გვიბოძოს თორემ მას არ შეეძლება ჩემს საბრძანებელშიდ რამე შესძლოს და გაარიგოს. სხვებ ყოველივეს საქმეზედ თქვენი მოიმედე ვართ ბატონო:

სხვებრ დავშთები მარად თქვენი მაღალ
ბრწყინვალების
მსახურების წადიერი სრულიად გურიის
[დედოფალი სოფია].“ – 98

„ს-დ აღმატებულს და დიდებით სავსეს ცათა
სწორის ხელმწიფისაგან სამართლად
პატივცემულს ახალციხის და სხვათა
მრავალთა უფლებათა მქონებელს დიდებულს
და ბედნიერს აჰმედ ფაშას!

მოუძღვნი თქვენს მაღალს ხარისხოვნებას
ჩემიერს შესაბამის მაღალი პატივის ცემას და

გულს მოდგინებით განსაკუთრებულს სიყვარულს: — აწ გავკადნიერდები ამის მოხსენებას რომელ ეს ოჯახი მის დრეში ცათა სწორის დიდის ხელმწიფისაგან დიდი პატივცემულნი ყოფილან. მაგრამ რადგანაც სხვადასხვა მიზეზით იმავე მხრიდან ჩვენი ქვეყნის სოფლებზედ დაცემით და ტყვეების მიტაცებით შეწუხება ადგა, ამისათვის მათს საფარველს თავი მოვაშორეთ, ახლა ღეთის მოწყალებით არასფერი გასაჭირი გვადგანა და ჩვენი ქვეყნები ჩვენდა ნებათ ხელშიდ გვიჭირავს, მაგრამ თუმც იმისთანა მოწყალება გვექმნება ცათა სწორის ხელმწიფისაგან, რომ რაც ძველად ამ ოჯახს ჰქონებია ის არ დაგვეკარგვის და შესაფერის პატივით ვიქმნებით და წყალობაც გვებოძება. დღეის შემდგომ ჩვენი თავი და ჩვენი ქვეყანა მათს საფარველს ქვეშ მიგვიტანია. თქვენ იცით და თქვენმა დიდმა ხარისხოვნებამ თუ როგორ მფარველობას და შემწეობას მოგვცემთ, რადგანაც ჩვენი თავი და ჩვენი ქვეყანა მათ საფარველს ქვეშ მივიტანეთ. გთხოვ რომ სანამდის ჩვენს საქმეს მათს დიდებულებას ცათა სწორს ხელმწიფეს აცნობებდეთ იქმნება მაქამდის ჯარი თეთრი თუ ტყვია წამალი დაგეჭირდეს და გთხოვთ უმ-

დაბლესად რომ გვებოდოს ჩვენ ამისთვის მო-
ვენდვით თქვენს მაღალ ხარისხოვნებას რომ
სიჩქარით შემწეობას მოგვცემთ და ხელმწი-
ფესთანაც ისე წარგადგენთ: — სხვას ჩვენს
სიტყვას მათი ბრწყინვალეობა აჰმედ ბეგი მო-
გახსენებს.

დავშთები მარად თქვენი მაღალ
ხარისხოვნების
უმორჩილესი მოსამსახურე სრულიად
გურიის მთავარი მამიას ძე დავით
გურიელი.“

ყოველგვარი მცდელობა სოფიოსი, რომ იქ-
ნებ თურქთა დახმარებით როგორმე შეენარჩუ-
ნებინა ხელისუფლება, ამაოდ დასრულდა, რის
გამოც იგი 1828 წელს ლიხაურის ციხიდან სა-
კუთარ შვილებთან და ორასამდე მხარდამჭერ-
თან ერთად გაიქცა ოსმალეთში, კერძოდ კი
ქობულეთში, რომელიც იმ დროს თურქთა
ხელში იყო. გზად შესაპყრობად რუსებმა სო-
ფიოს ჩოლოქამდე სდიეს, მაგრამ რუსებმა ჩო-
ლოქი ვეღარ გადალახეს, რადგან იგი იმ
დროს ოსმალეთ-რუსეთის საზღვარი იყო.

სიფიო მცირე ხნით დარჩა ქობულეთში, სა-
იდანაც იგი თანმხლებ პირებთან ერთად გადა-
ვიდა ტრაპიზონს.

სოფიო გურიელი სულთან მაჰმუდ II-ეს
სთხოვდა იარაღსა და ფულს რუსების წინა-
აღმდეგ საბრძოლველად. — 99

1829 წელს სოფიო გურიელი მოულოდნე-
ლად გარდაიცვალა ტრაპიზონის, იგი დაკრძა-
ლეს ტრაპიზონთან აქნააბათის ბერძნული
მართლმადიდებლური მონასტრის ეზოში. —
100

1832 წელს რუსეთის იმპერატორმა ნიკო-
ლოზ I-მა შეიწყალა სოფიოსთან მეოფი გუ-
რიის ზოგიერთი აზნაური, რითაც მათ გური-
აში დაბრუნების საშუალება მიეცათ. გურიაში
დაბრუნდა აგრეთვე სოფიოს არაერთი თან-
მხლები პირი, რომელთაც საქართველოში და-
ტოვებული ჰყავდათ ოჯახის წევრები და უახ-
ლოესი ადამიანები. — 101

1828 წელს გურიის სამთავროს გაუქმებისა
და სოფიო გურიელის (წულუკიძის) ოსმა-
ლეთში გაქცევის შემდგომ სრულიად გაწყდა
ყოველგვარი ურთიერთობა გურია-თურქეთს
შორის.

რაც შეეხება სამთავროს გაუქმებისას საზ-
ღვრის საკითხს, რუსეთ-ოსმალეთის საზღვარი
იყო იქ, სადაც დღეს არის გურია-აჭარის რე-

გიონთა ადმინისტრაციული საზღვარი, კერძოდ კი მდინარე ჩოლოქსე.

მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ გურიის სამთავროს სუვერენიტეტი და ურთიერთობა ოსმალეთის სახელმწიფოსთან აღარ არსებობდა, გურია, როგორც ოსმალეთთან მოსაზღვრე არეალის მქონე, 1828 წლის შემდგომ არაერთი ბრძოლის მონაწილე იყო.

1853 წელს, როდესაც დაიწყო ყირიმის ომი რუსეთსა და თურქეთს შორის, ოსმალეთი შემოიჭრა გურიაში და აიღო შეკვეთილის ციხე, თუმც მცირე დროით.

ყირიმის ომის მნიშვნელოვანი ნაწილი იყო ასევე ნიგოთის ბრძოლა 1854 წელს, როდესაც თურქებმა ფართო შეტევა დაიწყეს ჩოლოქიდან ქუთაისი-თბილისის მიმართულებით.

სელიმ ფაშა, რომელიც თურქთა ჯარს ხელმძღვანელობდა, დაიძრა აღმოსავლეთისკენ ქუთაისი-თბილისის მიმართულებით, რა დროსაც რუსთა და ქართველთა შენაერთებმა ნიგოთისა და შუხუთს შორის არსებულ ტერიტორიაზე თურქებს გაუმართეს ბრძოლა, რაც თურქთა სრული მარცხით დამთავრდა.

რა თქმა უნდა, ოსმალეთთან ურთიერთობის შედეგად გურიის სამთავროში შემოდიოდა

თურქული ფულის ერთეული „ახია“, რომელიც ფართო ხმარებაში იქნებოდა გურიაში XVI-XIX საუკუნეებში.

იმის გარკვევა, თუ სხვადასხვა პერიოდში გურიის ტერიტორიაზე ვაჭრობისას რა საქონელი რამდენ თურქულ ახიად იყიდებოდა, ამჯერად ჩვენი ინტერესების სფეროს არ წარმოადგენს.

ქართულ ფულთან ერთად რომ ოსმალური ახია ფართოდ გამოიყენებოდა გურიის ტერიტორიაზე, ამას განსაკუთრებით ის გვაფიქრებინებს, რომ მეოცე საუკუნეში არქეოლოგიური გათხრებისას ის არაერთ ადგილას აღმოჩნდა.

1945 წელს ოფელ ღიხაურში აღმოჩნდა ასამდე ოსმალური ახია. — 101

ახიები განეკუთვნება სულთან მურად III-ის პერიოდს — 1574-1595 წლებს, მეჰმედ IV-ის პერიოდს — 1648-1687 წ.წ. და აჰმედ II-ის 1691-1695 წლების პერიოდს. — 102

1950-იან წლებში კელაე სოფელ ღიხაურში აღმოჩნდა 362 ცალი ოსმალური მონეტა ახია, პერიოდის მიხედვით იგი ასე იყოფა:

აჰმედ III-ის (1703-0730) — 10 მონეტა,

მაჰმუდ I-ის (1730-1754) — 47 მონეტა,

ოსმან III-ის (1754-1757) — 5 მონეტა,

მუსტაფა III-ის (1757-1774) – 54 მონეტა,
აბდულჰამიდი I-ის (1774-1789) – 143 მონე-
ტა. – 103

1958 წელს სოფელ ჭანჭათში აღმოჩნდა 24
ცალი ახია სულთან აჰმედ III-ის პერიოდის
(1703-1730). როგორც ვარაუდობენ, განძი მიწა-
ში ჩაფლული უნდა იყოს XVIII საუკუნეში.

25 ახია მაჰმუდ I-ის პერიოდის, 1730-1754
წლების პერიოდის. – 104

1977 წელს სოფელ ჯიხანჯირში, ნასტეფნა-
რის გორაზე, ნაციხვარის ადგილას აღმოჩნდა
334 ცალი ოსმალური ვერცხლის მონეტები.
ქრონოლოგიურად ისინი თარიღდება 1520-1595
წლებით. მათი უმრავლესობა მოჭრილია ტრა-
პიზონის ვილაიეთში. – 105

2008 წელს სოფელ შრომაში (ყოფილი მი-
ქელ-გაბრიელი), ანდრია პირველწოდებულის
ეკლესიის გარშემო, ოხოჯურის მთაზე აღ-
მოჩნდა ოსმალური ახიები. – 106

პერიოდიკის მიხედვით ახიები არის XVI-
XIX საუკუნეთა დროის. სულ აღმოჩნდა 58
ცალი მონეტა. – 107

გურიის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ოსმა-
ლური ახიები XVI-XIX საუკუნეების პერიოდს
განეკუთვნება და ხაზს უსვამს აღნიშნულ პე-

რიოდში გურია-ოსმალეთის ახლო საგაჭრო ურთიერთობას, ასევე იმას, რომ ახია იქნებოდა გურიაში გაჭრობის დროს საგაჭრო ფულის ერთეული.

გურიის მთავარი – მამია II გურიელი
1600-1625

1614 წელს მამია II სტამბულში ელჩად გააგზავნა
გურიაში მოღვაწე ორი კათოლიკე მისიონერი,
ლუდოვიკო გრანჯერიო და სტეფან ვიო.

გურიის მთავარი მამია III გურიელი
1689-1711

1704 წელს სტამბულში მამია III ელჩი იყო თავადი
ბეჟან ნაკაშიძე
(მამია III ფრესკა შემოქმედის ტაძრიდან)

ასკანის ციხე
1703, 1723-1735, 1774 წლებში ასკანის ციხე დაპყრობილი
აქონდათ თურქებს.

ღიხაურის ციხე

1828 წელს ღიხაურის ციხიდან ოსმალებით გაიქცა
გურიის ბოლო მთავრის, მაჰმად V გურიელის შვილი,
სოფიო გურიელი.

სეფის ციხე

ურეკში, მდინარე სეფის მარცხენა ნაპირზე იყო სეფის
ციხე. 1703, 1723-1735, 1774-1804 წლებში სეფის ციხეში

იდგა თურქული ჯარი.

(დღეს ციხე შემორჩენილი აღარაა)

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. FAHRETTİN KİRZİOĞLU - OSMANLILARIN KAFKAS - ELLERİNİ FETHİ - (1451-1590) - 1998.
2. მირიან მახარაძე, ზ. შაშიკაძე - ღალა მუსტაფა ფაშას, ვაყუფ ნამეები საქართველოს შესახებ, 2021.
3. İSMAİL HAKKİ UZUNÇARŞILI - OSMANLI TARİHİ III. 2011.
4. დასახელებული ნაშრომი
5. FAHRETTİN KİRZİOĞLU - OSMANLILARIN KAFKAS - ELLERİNİ FETHİ - (1451-1590) - 1998.
6. დასახელებული ნაშრომი
7. M. YILDIZTAS - GÜRCİSTAN VE GÜRCÜLER, 2021.
8. მ. მახარაძე, ზ. შაშიკაძე, ა. კაშია – თურქეთის არქივებში დაცული დოკუმენტები საქართველოს შესახებ, ტ. I, 2022.
9. დასახელებული ნაშრომი.
10. FAHRETTİN KİRZİOĞLU – OSMANLILARIN KAFKAS - ELLERİNİ FETHİ - (1451-1590) - 1998.
11. მ. მახარაძე, ზ. შაშიკაძე, ა. კაშია – თურქეთის არქივებში დაცული დოკუმენტები საქართველოს შესახებ, ტ. I, 2022.

12. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 1973.
13. მ. მახარაძე, ზ. შაშიკაძე, ა. კაშია – თურქეთის არქივებში დაცული დოკუმენტები საქართველოს შესახებ, ტ. I, 2022.
14. დასახელებული ნაშრომი.
15. მ. სვანიძე - საქართველო ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან. XVI-XVII სს. 1971.
16. ქათიბ-ჩელების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. 1978.
17. მ. მახარაძე, ზ. შაშიკაძე, ა. კაშია – თურქეთის არქივებში დაცული დოკუმენტები საქართველოს შესახებ, ტ. I, 2022.
18. ნ. შენგელია – მუჰიმე დავთრები. საქართველოს სამეფო-სამთავროების შესახებ. XVI-XVIII სს., 2019.
19. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. X, 1986.
20. მ. რეხვიაშვილი – იმერეთის სამეფო 1462-1810 წლებში, 1989.
21. ნ. ასათიანი – საქ. აღწერილობა პავლე აღებოელის მიერ, 1973.
22. მ. პაპაშვილი – ევროპული წყაროები საქართველოს შესახებ, 2018.

23. მ. რეხვიაშვილი – იმერეთის სამეფო 1462-1810 წლებში, 1989.
24. მ. მახარაძე, ზ. შაშიკაძე, ა. კაშია – თურქეთის არქივებში დაცული დოკუმენტები საქართველოს შესახებ, ტ. I, 2022.
25. დონ ჯუზეპე ჯუდინე მილანელი – წერილები საქართველოზე, 1964.
26. ა. კილასონია – ადამიანებით ვაჭრობა საქართველოში, 2022.
27. ა. ლამბერტი – სამეგრელოს აღწერა, 2020.
28. ნ. შენგელია – მუჰიმე დავთრები. საქართველოს სამეფო-სამთავროების შესახებ. XVI-XVIII სს., 2019.
29. მ. მახარაძე, ზ. შაშიკაძე, ა. კაშია – თურქეთის არქივებში დაცული დოკუმენტები საქართველოს შესახებ, ტ. I, 2022.
30. დასახელებული ნაშრომი.
31. კ. ჯვაშილავა – ეტიუდები აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიიდან, 2019.
32. მ. რაშიდის ცნობები საქართველოს შესახებ, 1976.
33. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 1973.

34. მ. მახარაძე, ზ. შაშიკაძე, ა. კაშია -
თურქეთის არქივებში დაცული დოკუმენტები
საქართველოს შესახებ, ტ. I, 2022.

35. დასახელებული ნაშრომი.

36. დასახელებული ნაშრომი.

37. დასახელებული ნაშრომი.

38. დასახელებული ნაშრომი.

39. დასახელებული ნაშრომი.

40. დასახელებული ნაშრომი.

41. დასახელებული ნაშრომი.

42. დასახელებული ნაშრომი.

43. დასახელებული ნაშრომი.

44. დასახელებული ნაშრომი.

45. დასახელებული ნაშრომი.

46. დასახელებული ნაშრომი.

47. დასახელებული ნაშრომი.

48. დასახელებული ნაშრომი.

49. დასახელებული ნაშრომი.

50. დასახელებული ნაშრომი.

51. დასახელებული ნაშრომი.

52. დასახელებული ნაშრომი.

53. დასახელებული ნაშრომი.

54. დასახელებული ნაშრომი.

55. დასახელებული ნაშრომი.

56. დასახელებული ნაშრომი.

57. დასახელებული ნაშრომი.
58. დასახელებული ნაშრომი.
59. დასახელებული ნაშრომი.
60. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 1973.
61. დასახელებული ნაშრომი.
62. ო. სოსელია – ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან, 1973.
63. მ. მახარაძე, ზ. შაშიკაძე, ა. კაშია – თურქეთის არქივებში დაცული დოკუმენტები საქართველოს შესახებ, ტ. I, 2022.
64. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 1973.
65. SADİK MUFİT BİLGE - OSMANLI CAĞINDA KAFKASYA, 2012.
66. ო. სოსელია – ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან, 1973.
67. თ. ბერაძე – ზღვაოსნობა საქართველოში, 2022.
68. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 1973.
69. დასახელებული ნაშრომი.

70. მ. რეხვიაშვილი – იმერეთის სამეფო 1462-1810 წლებში, 1989.
71. ხ. ახვლედიანი – სახალხო განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში, 1986.
72. ხ. ახვლედიანი – სახალხო განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიიდან სამხრეთ საქართველოში, 1986.
73. მცირე ქრონიკები, 1968.
74. ვ. მაჭარაძე – ასპინძის ბრძოლა, 1957.
75. FAHRETTİN KIRZİOĞLU – OSMANLILARIN KAFKAS - ELLERİNİ FETHİ - (1451-1590) - 1998.
76. Война - русские на Кавказ, II.73.74.
77. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 1973.
78. SADİK MUFİT BİLGE - OSMANLI CAĞINDA KAFKASYA, 2012.
79. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 1973.
80. დასახელებული ნაშრომი.
81. დასახელებული ნაშრომი.
82. ა. კილასონია – ადამიანებით ვაჭრობა საქართველოში, 2022.
83. დასახელებული ნაშრომი.
84. დასახელებული ნაშრომი.

85. მ. რეხვიაშვილი – იმერეთის სამეფო 1462-1810 წლებში, 1989.
86. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 1973.
87. დასახელებული ნაშრომი.
88. დასახელებული ნაშრომი.
89. Грамоты, II, 55, Дубровин.
90. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, 1973.
91. თ. სახოკია – მოგზაურობანი, 1985.
92. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ხელნაწერი (S-5246).
93. ო. სოსელია – მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, XXX, 1954.
94. ქ. ჩხატარაიშვილი – გურიის სამთავროს შეერთება რუსეთთან, 1985.
95. დასახელებული ნაშრომი.
96. M. YILDIZTAS - GÜRCİSTAN VE GÜRCÜLER, 2021Ç
97. SADİK MUFİT BİLGE - OSMANLI CAĞINDA KAFKASYA, 2012.
98. ქართული დიპლომატია, XII, 2005.
99. SADİK MUFİT BİLGE - OSMANLI CAĞINDA KAFKASYA, 2012.
100. დასახელებული ნაშრომი.

101. თ. დუნდუა – ქართული ნუმისმატიკის კატალოგი, III ნაწილი, 2015.
102. დასახელებული ნაშრომი.
103. დასახელებული ნაშრომი.
104. დასახელებული ნაშრომი.
105. დასახელებული ნაშრომი.
106. პ. კაჭარავა, თ. ხოხობაშვილი, მ. ძნელაძე, ე. სადრაძე, ე. ღლიღვაშვილი, თ. სადრაძე – მიქაელ გაბრიელი, 2010.
107. დასახელებული ნაშრომი.

გამომცემლობა
“საჩინო”
გრიგოლ რობაქიძის 7
ტელ.: 593 99 34 88